ยูโทเปีย

อาจารย์ ดร. ณัฐวุฒิ ปรียวนิตย์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

ตามความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน *"ยูโทเปีย"* หมายถึงรูปแบบสังคมอุดมคติซึ่งแตกต่างจากรูปแบบสังคมที่เป็นอยู่อย่างสุดโต่ง ความเข้าใจดังกล่าวนำไปสู่นัยยะในเชิงลบ ซึ่งได้แก่ ความเป็นไปไม่ได้ และความฝันเฟื่องไร้สาระ อคติที่ว่านี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่สังคมใช้โจมตี ปิดกั้น ความคิดใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นมาท้าทายความคิดเดิมๆ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลในประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่า ยูโทเปียมิได้มีนัยยะแบนราบตายตัวอย่างที่เข้าใจกันในสมัยนี้ และไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบสังคมที่เป็นไปไม่ได้ด้วย ที่สำคัญ มโนคติในยูโทเปียส่งอิทธิพลเป็นอย่างสูงต่อการจัดระเบียบสังคมมนุษย์ตลอดมา บทความนี้เสนอการสำรวจตรวจสอบความคิดยูโทเปียซึ่งมีปรากฏนับแต่เมื่อหลายพันปีก่อน ครอบคลุมเนื้อหาความเป็นมา ความหลากหลาย ความเปลี่ยนแปลง และความหมายต่อสังคมในแต่ละยุคสมัย โดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับความสัมพันธ์ระหว่างความคิดยูโทเปียกับความคิดในการวางผัง การสำรวจตรวจลึกเข้าไปในมโนทัศน์แบบยูโทเปียอาจเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยเปิดประตูความคิดให้กับวงการผังเมืองซึ่งเฝ้าแสวงหาคำตอบตลอดมาว่ารูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่ดีที่สุดคืออะไร

FINAL_NAJUA.indd 289 4/1/2555 12:25:19

ยูโทเปียในประวัติศาสตร์

ตลอดช่วงประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ สังคมผลิตมโนทัศน์อุดมคติของชีวิตที่สมบูรณ์แบบเสมอมา แม้ความปรารถนาสูงสุดของมนุษย์จะมีจุดหมายอยู่ที่ความสุขกายสบายใจเหมือนๆ กันในทุกยุคทุกสังคมวัฒนธรรม แต่จินตนาการสังคมที่พึงประสงค์นั้นกลับมิได้หยุดนิ่งตายตัว ในโลกโบราณ ความสมหวังตามอุดมการณ์ในศาสนาและปรัชญา ดูจะเป็นเรื่องยิ่งใหญ่ที่มนุษย์ใฝ่หา วรรณกรรมเกี่ยวกับดินแดนในอุดมคติ เช่น อุตตรกุรุทวีปในไตรภูมิ[1] อุตมรัฐของเพลโต้[2] และนครแห่งพระเจ้าของนักบุญออกัสติน[3] คือตัวอย่างที่เด่นชัดของเจตจำนงอันแรงกล้าของมนุษย์ที่จะเข้าถึงความดีงามสูงสุด ไม่ว่าจะเป็น ธรรมะ ความยุติธรรม หรือพระเจ้า ในยุโรปปลายยุคกลาง อุดมคติของสังคมที่สมบูรณ์แบบเปลี่ยนผ่านจากศรัทธาไปสู่เหตุผล จากปรัชญาเชิงนามธรรมไปสู่จินตภาพที่เป็นรูปธรรม ยูโทเปียของโทมัส มอร์ (Thomas More 1478–1535)[4] สะท้อนทัศนะขัดแย้งภายในสังคมร่วมสมัย ซึ่งครอบคลุมประเด็นอันหลากหลาย อาทิ ปัจเจกนิยมกับสังคมนิยม ระบบสวัสดิการของรัฐ จริยศาสตร์แบบคริสต์ วินัยของนักบวช และความแตกต่างของความเชื่อทางศาสนา ไม่ว่ายูโทเปียจะเป็นนิยายที่มอร์เขียนเสียดสีรูปแบบสังคมที่เขาเดียดฉันท์ หรือเขียนเพื่อกลบเกลื่อนอำพรางรูปแบบสังคมที่เขาชื่นชม เกาะสวรรค์แห่งนี้ก็ได้แสดงให้สาธารณชนเห็นภาพตรงข้ามกับสังคมที่เป็นอยู่ในยุคนั้นอย่างสุดขั้ว และกระตุกให้นักอ่าน นักคิด และนักปฏิรูปมากมายหันมาสนใจ หนังสือของมอร์เป็นที่นิยมอย่างล้นหลาม และส่งอิทธิพลต่อแนวคิดปฏิรูปสังคมในศตวรรษที่ 16 รวมถึง*ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง (political economy)* อย่าง *สังคมนิยม (Socialism)* คำว่า *ยูโทเปีย* ซึ่งมาจากภาษากรีก แปลตรงตัวได้ว่า *no place* กลายเป็นคำสามัญที่ใช้เรียกขานรูปแบบหรือแนวคิดสังคมอุดมคติที่ขัดแย้งหรือตรงข้ามกับสภาพความเป็นจริงอย่างสิ้นเชิง

การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป เมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 และสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมอันเลวร้ายที่ตามมา กระตุ้นให้นักคิดสังคมนิยมเสนอคุณค่าใหม่แก่สังคม มโนทัศน์โลกในฝันแบบสังคมนิยมก่อร่างขึ้นจากการวิพากษ์ทุนนิยมเสรีโดยตรง นักสังคมนิยมกล่าวโทษระบบสังคมซึ่งตั้งอยู่บนฐานคติของปัจเจกภาพ ประโยชน์ส่วนตัว การแสวงหากำไรสูงสุด และการแข่งขัน ว่าเป็นบ่อเกิดของสิ่งเลวร้ายที่ปรากฏในเมืองขณะนั้น โรเบิร์ต โอเว่น (Robert Owen 1771–1858) และชาร์ลส์ ฟูริเอ (Charles Fourier 1772–1837) เสนอภาพโลกอุดมคติแบบสังคมนิยมที่เป็นมุมกลับของรูปแบบชุมชนที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ทั้งคู่ประณามเมืองใหญ่ โรงงาน และชีวิตกรรมกร และฝันถึงชุมชนขนาดเล็กที่สมาชิกชุมชนใช้ชีวิตร่วมกันอย่างใกล้ชิด พึ่งพาอาศัยกัน และทำการเกษตรเป็นหลักโดยใช้กำลังกายมากกว่าใช้เครื่องจักร ชุมชนตั้งอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ และพึ่งพาตนเองได้ แต่นักสังคมนิยมอย่างคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Heinrich Marx 1818–1883) กลับไม่ปลื้มเลยกับชุมชนในฝันของ

โอเว่นและฟูริเอ ที่จริงแล้ว เขาปฏิเสธแนวคิดของนักสังคมนิยมรุ่นก่อนทุกคน ไม่ว่าจะเป็น ซิสมอนดิ (Jean Charles Leonard de Sismondi 1773–1842) หรือแซงต์–ซีมง (Saint–Simon 1760–1825) สำหรับเขาแล้ว มโนคติเหล่านั้นเป็นสิ่งหลักลอย ไม่มีฐานคิดที่เป็นเหตุเป็นผล มาร์กซ์เสนอสังคมอุดมคติในแบบฉบับของตนเองซึ่งตั้งอยู่บนการวิเคราะห์ที่เขาอ้างว่า *เป็นวิทยาศาสตร์* กรอบคิด *วัตถุนิยมวิภาษ* (dialectic materialism) ซึ่งใช้อธิบายวิวัฒนาการของมนุษยชาติว่าพัฒนาสูงขึ้นเป็นลำดับในลักษณะวงจรแบบขดสปริง นำเขาไปสู่ข้อสรุปว่า ในที่สุดแล้ว สังคมทุนนิยมจะล่มสลายลงด้วยพลังของชนชั้นแรงงาน ปัจจัยการผลิตทั้งหมดจะถูกถ่ายโอนมาอยู่ในมือของประชาชนส่วนใหญ่ เมื่อถึงเวลานั้น ชุมชนในฝันของโอเว่นและฟูริเอ ก็เปรียบได้กับการปรับแต่งสังคมเล็กๆน้อยๆ ไม่มีความหมายอะไร เพราะสังคมมนุษย์หลังการปฏิวัติกรรมาชนจะเปลี่ยนแปลงอย่างถอนราก สังคมจะพัฒนาไปจนถึงขั้นสูงสุดนั้นคือ สังคมที่ปราศจากชนชั้น ปราศจากรัฐ และประชาชนมีอิสรภาพโดยสมบูรณ์

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไม่ทันที่อุดมการณ์แบบสังคมนิยมจะได้เยียวยาสถานการณ์เลวร้ายในเมืองใหญ่ๆ ของยุโรป สังคมทุนนิยมเสรีได้ปรับตัวขนานใหญ่เพื่อเอาตัวรอดจากกระบวนการทำลายตนเอง การเปลี่ยนแปลงมิได้ลงลึกถึงระดับโครงสร้างรากฐานอย่างที่นักสังคมนิยมคาดหวัง ไม่มีการปรับเปลี่ยนระบบชนชั้น แบบวิธีการผลิต หรือวิถีอุตสาหกรรม เพื่อลดความไม่เป็นธรรมในสังคมอย่างจริงจัง แต่กระฎุมพีมีวิธีการที่เรียบง่ายกว่า เห็นผลได้ชัดเจนกว่า อีกทั้งยังไม่กระเทือนสถานะทางเศรษฐกิจการเมืองเดิมของตน นั่นคือ การจัดระเบียบทางกายภาพของเมืองใหม่ การให้บริการสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การดูแลด้านสวัสดิการสาธารณสุขและสถานที่ทำงาน ตลอดจนการปรับขึ้นค่าจ้างและลดชั่วโมงการทำงาน ด้วยการดำเนินการดังกล่าวอย่างจริงจัง สภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของเมืองใหญ่ในยุโรปค่อยๆ ดีขึ้น จนถึงกับเชื่อกันว่า ปัญหารากเหง้าที่นักสังคมนิยมชี้ให้เห็น ไม่เป็นประเด็นที่ต้องกังวลอีกต่อไปแล้ว

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นห้วงเวลาแห่งการมองโลกในแง่ดี นักคิดสมัยใหม่นิยมปักใจเชื่อว่า ทางออกของปัญหาในสังคมทั้งปวงอยู่ที่การสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมทางกายภาพให้สมบูรณ์แบบ อุทยานนครของอีเบนเนเซอร์ โฮเวิร์ด (Ebenezer Howards 1850–1928) และนครร่วมสมัยสำหรับประชากร 3 ล้านของเลอคอร์บูซิเอ (Le Corbusier 1887–1965) คือตัวอย่างอันโดดเด่นของยูโทเปียยุคใหม่ที่ตอกย้ำอุดมการณ์ทุนนิยมอุตสาหกรรม แม้เมื่อมองโดยผิวเผิน ชุมชนขนาดเล็กของอุทยานนครจะไม่มีอะไรใกล้เคียงกับมหานครขนาดยักษ์ของเลอคอร์บูซิเอเลย แต่เมืองในอุดมคติทั้งสองก็ก่อร่างขึ้นมาบนรากความคิดเดียวกัน นั่นคือ สมัยใหม่นิยมโรแมนติก (modern romanticism) ทั้งโฮเวิร์ดและเลอคอร์บูซิเอเชื่อมั่นใน *ระบบเหตุผล* ในฐานะเครื่องมืออธิบายที่มาที่ไปของความคิดของตน และ *ประสิทธิภาพ* ในฐานะคุณค่าสมัยใหม่ที่เหนือกว่าซึ่งไม่มีปรากฏในโลกยุคเก่า ขณะเดียวกัน พวกเขาก็ยังถวิลหาความ

โรแมนติกของสังคมแบบเก่า หากมิใช่ด้วยการแนะให้สังคมกลับไปหาธรรมชาติ แต่ด้วยการจับเอาธรรมชาติมาประสานเข้ากับเมือง ที่สำคัญที่สุด ทั้งสองยอมรับและสนับสนุนรถยนต์ โรงงาน และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นกลไกหลักที่ขับเคลื่อนโลกสมัยใหม่ภายใต้ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม แม้เมืองอุดมคติของโฮเวิร์ดและเลอคอร์บูซิเอจะไม่เคยเป็นแบบพิมพ์เขียวให้นักพัฒนานำไปลงมือสร้างตรงตามภาพร่างที่ทั้งสองวาดไว้ แต่ความคิดที่บรรจุอยู่ในนั้นก็ส่งอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานทั่วโลก

พอถึงปลายศตวรรษที่ 20 ผู้คนจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ เริ่มตระหนักถึงผลด้านลบของโลกสมัยใหม่ อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี วิกฤตทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และสังคมปรากฏชัดแจ้งเสียจนทุกคนสัมผัสได้ นักนิเวศนิยมไม่รอช้าที่จะเสนอแม่แบบสังคมอุดมคติของตนสำหรับพวกเขาแล้ว ทางออกทางเดียวที่จะนำพาโลกพ้นวิกฤต และรักษาเผ่าพันธุ์มนุษย์ไว้ได้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศที่ผิดพลาดตลอดมาให้ถูกต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ สังคมอุดมคติแบบนิเวศนิยมมีอะไรหลายๆ อย่างเหมือนกับชุมชนในฝันของเพลโต้ และนักสังคมนิยมรุ่นแรกๆ กล่าวคือ เป็นชุมชนขนาดเล็กพึ่งตนเอง เป็นอิสระ ผู้คนใช้ชีวิตร่วมกันใกล้ชิด สังคมนิเวศนิยมคล้ายคลึงกับอุดมคติของมาร์กซ์ในส่วนที่ปฏิเสธโครงสร้างและวิถีการผลิตแบบทุนนิยมทั้งหมด สังคมนิเวศนิยมต่อต้านลัทธิทุนนิยมอุตสาหกรรม โดยให้ค่างานการเกษตรและช่างฝีมือเหนือกว่างานผลิตจากโรงงาน กำลังกายเหนือกว่าเครื่องจักร และความร่วมมือเหนือการแข่งขัน ที่สำคัญที่สุด สังคมนิเวศนิยมหวนกลับไปหาภูมิปัญญาโบราณซึ่งปรากฏในศาสนาตะวันออกที่ว่าด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ความดีงามสูงสุด และการพัฒนาทางจิตวิญญาณของมนุษย์

ยูโทเปียกับการผลิตสร้างทางสังคม

มโนทัศน์สังคมอุดมคติที่ถูกผลิตขึ้นในยุคสมัยต่างๆ สะท้อนความคิด *"ทวิภาคคู่ตรงข้าม (dichotomy)"* ซึ่งแฝงฝังอยู่ในมโนคติของมนุษย์ตลอดมา การวิพากษ์สังคมที่เป็นอยู่และใฝ่หาสังคมที่สมบูรณ์แบบ แท้จริงแล้วก็คือ ภาพแสดงความขัดแย้งระหว่างความดีงามกับความชั่วร้าย ซึ่งเป็นหลักคิดเก่าแก่ที่ปรากฏในคำสอนของแทบทุกศาสนาและลัทธิความเชื่อนับแต่โบราณกาล นักวิชาการเป็นจำนวนมากเชื่อว่า *"แนวคิดทวินิยม (dualism)"* ดังกล่าวมีต้นเค้าที่พอจะระบุได้จากศาสนาโซโรแอสเตอร์ (Zoroaster) ศาสนาดั้งเดิมของผู้คนแถบเปอร์เซียซึ่งถือกำเนิดเมื่อราว 1,000 ปีก่อนคริสตกาล ตามคำสอนของโซโรแอสเตอร์กล่าวว่าจักรวาลเป็นเวทีต่อสู้กันระหว่างนามธรรมฝ่ายดีกับนามธรรมฝ่ายชั่วร้าย ความดีสูงสุดคือ อสูรมาสดา (Ahura Mazda)[5] หรือ เทพแห่งปัญญา ส่วนขั้วตรงข้ามซึ่งเป็นฝ่ายชั่วร้าย คือ อริมาน

(Ahriman) หรือ จิตใจที่เลวร้าย กับพรรคพวกเหล่าเทวดา[6] มนุษย์นั้นมีอิสระในการเลือกเข้าข้างอสูรฝ่ายดี หรือเทวดาฝ่ายชั่วร้าย แนวคิดทวิภาคคู่ตรงข้ามตกทอดสู่ศาสนาตระกูลอับราฮาม (ยิว คริสต์และอิสลาม)[7] ในคำสอนเกี่ยวกับพระเจ้ากับปีศาจ (good and evil) และศาสนาที่ถือกำเนิดในอินเดีย (ฮินดู พุทธ และเชน) ในคติเกี่ยวกับธรรมะกับอธรรม

ไม่เพียงศาสนาเท่านั้น ทวินิยมแผ่ขยายสู่แดนความรู้อีกหลากหลายแขนง ไม่ว่าจะเป็นปรัชญา วิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์หรือสังคมศาสตร์ ทั้งยังขยายสาระออกไปโดยไม่ได้จำกัดอยู่ที่คู่ตรงข้ามระหว่างความดีกับความชั่วเท่านั้น ในปรัชญาคลาสสิก *"ทวินิยมปรากฏในทฤษฎีแห่งแบบ (Theory of Forms)"* ของเพลโต้ และอริสโตเติ้ล ที่เสนอว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ *"สสาร (Matter)"* ซึ่งหมายถึงวัตถุดิบหรือวัสดุอันเป็นส่วนประกอบของสิ่งหนึ่งๆ และ *"แบบ (Form)"* ซึ่งหมายถึงโครงสร้างหรือรูปทรงของสิ่งนั้นๆ ในปรัชญาวิทยาศาสตร์ เรอเน เดส์คาร์ตส์ (Rene′ Descartes 1596–1650) แบ่งโลกธรรมชาติออกเป็นสองส่วนคือ *"โลกของวัตถุ"* ซึ่งประกอบด้วยสสารวัตถุ มีที่อยู่ในเวลาและสถานที่ และ*โลกแห่งปัญญาเหตุผล* ซึ่งเป็นภาวะอุดมคติ ไม่อยู่ในเวลาและสถานที่ แต่มีหน้าที่กำกับ หยั่งถึง เข้าใจโลกธรรมชาติ ในสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบทวินิยมก่อให้เกิดการแบ่งแยกระหว่าง *"องค์ประธาน (subject)"* และ *"กรรม (object)"* ซึ่งหมายรวมถึงคู่เปรียบเทียบ หรือคู่ตรงข้ามระหว่าง ผู้รู้กับความรู้ ถ้อยคำกับโลกวัตถุ ผู้ศึกษากับสิ่งที่ถูกศึกษา และข้อมูลนำเสนอกับปรากฏการณ์จริง เป็นต้น ในทางเศรษฐศาสตร์การเมือง อุดมการณ์สังคม มักวนเวียนอยู่กับการต่อสู้ระหว่างสองขั้วที่เป็นปฏิปักษ์กัน เช่น เสรีนิยมกับสังคมนิยม ฝ่ายขวากับฝ่ายซ้าย และตลาดเสรีกับรัฐเผด็จการ เป็นต้น

ด้วยความคิดที่ฝังรากอยู่ในศาสตร์ต่างๆ ของโลก เป็นธรรมดาที่ทวินิยมจะส่งอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อความคิดเชิงสังคม ในทุกยุคทุกสมัย มโนทัศน์สังคมอุดมคติจะถูกนำเสนอผ่านภาพสังคมสองภาพซึ่งตรงข้ามกันเสมอ โดยทั่วไปแล้ว ผู้เสนอแนวคิดจะนำภาพทั้งสองนี้มาเปรียบเทียบกัน และสรุปว่าภาพในอุดมคติของตนดีงามกว่า เพราะได้แก้ไขข้อบกพร่องของภาพตรงข้ามได้หมดจดสมบูรณ์แล้ว ไตรภูมิเปรียบเทียบชีวิตสังคมในชมพูทวีปหรือโลกของปุถุชนกับชีวิตสังคมในอุตตรกุรุทวีป และตัดสินว่าชีวิตสังคมในอุตตรกุรุทวีปดีกว่าเพราะผู้คนไม่มีจิตใจใฝ่อธรรมเหมือนอย่างผู้คนในชมพูทวีป เพลโต้ชี้ว่าอุตมรัฐดีพร้อมกว่านครรัฐกรีกทั้งหลายในขณะนั้น เพราะว่าทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมที่นครรัฐอื่นๆ ไม่มี นครแห่งพระเจ้าของออกัสตินสูงส่งกว่าเมืองมนุษย์ เพราะเป็นสถานที่ที่พลังศรัทธาต่อพระเจ้าได้สำแดงตัวสูงสุด ยูโทเปียของมอร์ประชดประชันสังคมร่วมสมัย ขณะเดียวกันก็สื่อนัยยะของการแสวงหาระเบียบสังคมใหม่ที่พึงประสงค์ ชุมชนสังคมนิยมมีความดีงามเมื่อเทียบกับสังคมทุนนิยม เพราะการกดขี่เอารัดเอาเปรียบระหว่างชนชั้นถูกขจัดไปจนหมดสิ้น ชุมชนสมัยใหม่เหนือกว่าชุมชนยุคเก่าเพราะความมีระเบียบแบบแผน มีประสิทธิภาพ และมีสวัสดิการสาธารณะ สังคมนิเวศนิยมยั่งยืน

และเป็นสุขกว่าสังคมปัจจุบันเพราะดำเนินสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ภายใต้มโนทัศน์สังคมอุดมคติ มีแต่โลกสีขาวกับโลกสีดำ หากภาพสังคมหนึ่งดี อีกภาพสังคมหนึ่งต้องชั่วร้ายเสมอ ไม่มีพื้นที่ตรงกลาง

ดังที่ได้เอ่ยไว้ในเบื้องต้น ภาพสังคมเหล่านี้มิได้หยุดนิ่งตายตัว ทั้งภาพสังคมในฝันและภาพสังคมที่ไม่พึงประสงค์ในยุคสมัยหนึ่งๆ หรือในวัฒนธรรมหนึ่งๆ ล้วนแตกต่างกันไป ภาพสังคมในฝันในยุคหนึ่งอาจกลายเป็นภาพสังคมที่ไม่พึงประสงค์ของอีกยุคหนึ่งก็ได้ ตัวอย่างเช่น ชุมชนในฝันของเลอคอร์บูซิเอย่อมเป็นภาพชุมชนที่นักสังคมนิยมหลีกหนี และชีวิตที่ปราศจากทรัพย์สินในอุตตรกุรุทวีปหรือชุมชนสังคมนิยม ย่อมเป็นภาพที่ผู้คนในสังคมทุนนิยมยอมรับไม่ได้ ด้วยลักษณะเลื่อนลอยนี้ นักคิดเป็นจำนวนมากจึงเชื่อว่า สังคมสมบูรณ์แบบไม่มีจริง ตามกรอบคิด *"แบบหลังสมัยใหม่ (Postmodernism)"* ภาพสังคมในมโนทัศน์สังคมอุดมคติ ทั้งสังคมที่เป็นอยู่และสังคมที่พึงประสงค์ ล้วนเป็น *"ภาพตัวแทน (representation)"* ในมโนคติของนักคิดในแต่ละช่วงสมัย แต่ละวัฒนธรรม ภาพตัวแทนเหล่านี้ มิใช่ความจริงแท้ทางสังคม แต่เป็นสิ่งที่นักคิดเข้าใจเอาเองว่าสังคมเป็นอย่างไรในปัจจุบัน และควรจะเป็นอย่างไรในอนาคต ประวัติศาสตร์เผยให้เห็นว่า การอธิบายสังคมตลอดมาเต็มไปด้วยการคาดคะเนอคติ และความมืดบอดในประเด็นซับซ้อน ภาพสังคมของเพลโต้ มอร์ และนักสังคมนิยมรุ่นแรกเกิดจากส่วนผสมของการสังเกตการณ์อย่างหยาบๆ การคาดเดา และจินตนาการส่วนบุคคล ภาพสังคมโลกภูมิของไตรภูมิและออกัสติน ติดอยู่ในกรอบแคบๆ ของอุดมการณ์ทางศาสนา ภาพสังคมทุนนิยมของมาร์กซ์ฉายให้เห็นความเป็นไปด้านวัตถุและการผลิตเพียงมิติเดียว ภาพสังคมยุคเก่าของนักคิดสมัยใหม่นิยม เกิดจากอคติและความไม่เข้าใจวิถีของมนุษย์ แม้แต่ภาพสังคมที่นำเสนอโดยนักสังคมศาสตร์ยุคหลัง ที่มีข้อมูลเชิงประจักษ์มากมายสนับสนุน ก็ยังไม่พ้นคำวิพากษ์ว่าตั้งอยู่บนฐานคิดแบบปฏิฐานนิยมซึ่งบิดเบือนข้อมูลไปจากความเป็นจริง ภาพตัวแทนสังคมที่ผิดพลาดเป็น *"มายาคติ (myth)"*[8] ที่ผูกใจนักคิดอย่างลึกซึ้ง ความเป็นจริงของสังคมอันหลากหลาย ซับซ้อน และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาถูกลดทอนลงเป็นมายาคติที่แม้จะเข้าใจง่าย แต่ก็แช่แข็งตายตัว มายาคตินี้เองที่เป็นรากฐานให้กับข้อเสนอเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น ด้วยมายาคติที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริง ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่ข้อเสนอดังกล่าวจะแก้ไขปัญหาสังคมได้ตรงกับความต้องการที่แท้ และด้วยอิทธิพลทวินิยมซึ่งโน้มนำให้นักคิดอุดมคติเสนอทางออกของสังคมที่เขามองว่ากำลังประสบวิกฤตในแบบที่ตรงข้ามกับสังคมเดิมอย่างสุดโต่ง ข้อเสนอเหล่านี้จึงไม่ต่างอะไรกับจินตนาการที่มีคุณค่าเพียงเป็นกิจกรรมบริหารความคิดเท่านั้น ไม่ได้มีประโยชน์ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ

นักคิดหลังสมัยใหม่ มิได้กล่าวโทษนักคิดรายบุคคลว่าเป็นต้นกำเนิดของความผิดพลาดในการมองภาพสังคมดังกล่าว พวกเขาเชื่อว่า *"มายาคติ"* เป็น *"การผลิตสร้างทางสังคม (social construction)"* ตามแนวคิดหลังสมัยใหม่ ความรู้ ความเข้าใจ หรือทฤษฎีทั้งปวง

ล้วนไม่ได้มีอยู่ก่อน และไม่ใช่ความจริง แต่เป็นความคิดที่แต่ละสังคมสถาปนาขึ้นมาบนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบหนึ่ง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการอธิบายความสัมพันธ์นั้น คำอธิบายสังคม หรือภาพตัวแทนสังคม เป็นชุดมโนคติ (ideas) ที่นักคิดหนึ่งๆ หยิบฉวยมาใช้จากกลุ่มมโนคติที่มีอยู่แล้วในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่งๆ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault 1926–1984) กล่าวถึงโครงสร้างทางความคิดของแต่ละยุคสมัย ที่เขาเรียกว่า *"กรอบความรู้ (episteme)"*[9] โดยให้คำอธิบายว่า กรอบความรู้ คือเบ้าหลอมคำพูด และข้อเขียนในเรื่องต่างๆ ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม ซึ่งก่อตัวเป็นจารีตปฏิบัติ ค่านิยม คุณค่าของสังคม กรอบความรู้จึงเป็นเสมือนกฎเกณฑ์เชิงลึกที่กำกับเครือข่ายของความรู้ ความเชื่อ วิธีคิด วิธีเข้าใจสิ่งต่างๆ ในยุคหนึ่งๆ และเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลือนหายไปของสรรพสิ่ง ฟูโกต์เปรียบกรอบความรู้ของวัฒนธรรมหนึ่งๆ ว่าเสมือน *"กองจดหมายเหตุ (Archive)"* กองจดหมายเหตุให้ความรู้สึกถึงการสะสมก่ายกองกันของเอกสารหลักฐานต่างๆ เป็นกองรวมที่มีการสะสมตัว เพิ่มพูนปริมาณ ถูกกลั่นกรอง ขยายเพิ่มเติม ถูกลืม ถูกตัดทิ้ง ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ถูกตีความ และขยายความไม่รู้จบสิ้น ตามนัยนี้ กรอบความรู้ในยุคหนึ่งๆ จึงเป็นเสมือนขอบฟ้าทางความคิดที่ครอบผู้คนในยุคนั้นๆ ไว้ โดยทำหน้าที่กำกับว่าสิ่งใดบ้างที่พูดออกมาแล้วจะเป็นที่ยอมรับ หรือไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม และยังเป็นแหล่งอ้างอิง ของผู้คนในยุคนั้นๆ ที่จะหยิบยื่นความหมายและคุณค่าแก่สรรพสิ่ง ฟูโกต์ระบุว่า กรอบความรู้เป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งที่เขาเรียกว่า *"วาทกรรม (discourse)"* วาทกรรม คือ กรอบความคิดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีลักษณะเป็นสถาบันสืบทอดกันมา โดยแสดงออกผ่านทางการพูดและการเขียนอย่างต่อเนื่อง เพื่อคงไว้ซึ่งลักษณะของกรอบความคิดนั้น วาทกรรมเป็นระบบ และกระบวนการผลิตสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้สรรพสิ่งในสังคม และเป็นกฎเกณฑ์ในการกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการหายไปของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง หรือตัวตนของมนุษย์ วาทกรรมทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับในสังคมวงกว้าง ขณะเดียวกันก็เก็บกด ปิดกั้น มิให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์และความหมายบางสิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลือนหายไป วาทกรรมต่างๆ เกิดขึ้นได้จากการหยิบฉวยสิ่งที่มีอยู่ในกองจดหมายเหตุ หรือกรอบความรู้ มาใช้ในแต่ละช่วงเวลา

จากฐานคติว่าด้วยกรอบความรู้และวาทกรรม ฟูโกต์สรุปว่า เอกลักษณ์ และความหมายไม่ใช่เรื่องของคุณสมบัติเฉพาะบางอย่างในตัวของสิ่งหนึ่งๆ แต่เป็นเรื่องของการบังคับยัดเยียดให้เป็นโดยวาทกรรมชุดหนึ่ง ขณะเดียวกันวาทกรรมชุดนั้นก็ทำหน้าที่บดบังขจัด หรือทำลายสิ่งที่แตกต่างไปจากเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่วาทกรรมนั้นสร้างขึ้นมา เมื่อวาทกรรมเกี่ยวพันกับการบังคับและกีดกัน วาทกรรมจึงเป็นเรื่องของ *อำนาจควบคุมทางสังคม* ฟูโกต์ชี้ว่า วาทกรรมสร้าง *"ระบอบแห่งความจริง (Regime of Truth)"* ขึ้นมา

โดยมีผู้มีอำนาจ หรือสถาบันในสังคมเป็นผู้กำหนดวาทกรรมหรือกรอบความรู้ในสังคม อำนาจเชิงวาทกรรมที่ว่านี้มิใช่อำนาจในรูปแบบของการใช้กำลังเหมือนที่คุ้นเคย แต่เป็นอำนาจอันแยบยล ไม่รวมศูนย์ มีลักษณะพลวัตไหลเวียนหรือทำงานแบบลูกโซ่ ไม่อยู่ในมือใครคนใดคนหนึ่ง แต่ถูกใช้ผ่านองค์กรเครือข่าย ปัจเจกบุคคลอาจเป็นได้ทั้งผู้ใช้อำนาจและผู้ถูกอำนาจกระทำ เป็นอำนาจควบคุมในระดับปลีกย่อย และแฝงมากับสิ่งทางสังคมที่ดูธรรมดาสามัญและเป็นกลาง เช่น ความรู้ วินัย และตัวตนของบุคคล

ความคิดของฟูโกต์ ส่งผลกระเทือนต่อคำอธิบายสังคมในแบบเดิมๆ อย่างใหญ่หลวงในทัศนะแบบหลังสมัยใหม่ ภาพสังคมของนักคิดรุ่นแล้วรุ่นเล่า มิใช่ความจริงเชิงประจักษ์ แต่กลับกลายเป็นภาพที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคมเอง ซึ่งแม้นักคิดผู้เสนอคำอธิบายจากการสังเกตการณ์และการเก็บข้อมูลของตนเองก็ยังไม่ตระหนักถึง ดังนั้น ทั้งภาพสังคมร่วมสมัยและภาพสังคมอุดมคติ จึงเป็นภาพตัวแทนที่ไม่แยกขาดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมนั้นๆ และนักคิดเพียงสะท้อนโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่ในระยะเวลาหนึ่งๆ ไม่ว่าจะเป็นเชิงสนับสนุนหรือต่อต้านก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เคลื่อนไหลตลอดเวลา ย่อมทำให้ข้อเสนอภาพสังคมใดๆ ซึ่งมักหยุดนิ่งตายตัว กลายเป็นแค่มายาคติหนึ่งเท่านั้น ข้ออภิปรายดังกล่าว นำไปสู่ข้อสรุปว่าความคิดในการสร้างสังคมที่สมบูรณ์แบบที่เกิดขึ้นทุกยุคทุกสมัย ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจความเป็นจริงอย่างถ่องแท้ ฉะนั้นจึง เป็นเพียงภาพจินตนาการที่ไม่มีวันนำไปปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ผลได้

ยูโทเปียกับความจริงแท้

ข้อสรุปแนวหลังสมัยใหม่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า นักคิดรุ่นก่อนๆ มิได้เข้าถึงความจริงทุกสิ่งในสังคมที่พวกเขานำเสนอ ไม่ว่าจะเป็นความจริง ความรู้ ทฤษฎี รวมทั้งวิทยาศาสตร์ แม้กระทั่งตัวตนมนุษย์ ล้วนเป็นประดิษฐกรรมทางสังคมทั้งสิ้น จากสมมติฐานนี้ อาจมองได้ว่า การเข้าถึงความจริงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการหาทางออกให้สังคม นักคิดหลังสมัยใหม่เสนอวิธีการหลายอย่างในการเข้าถึงความจริง ฌาคส์ แดริดา (Jacques Derrida 1930–) เสนอ *"การรื้อสร้าง (deconstruction)"* เป็นหนทางในการเปิดโปงภาพตัวแทนและมายาคติทั้งหลาย เขาชี้ว่า การมองโดยผิวเผินมิอาจทำให้ล่วงรู้ความจริงที่ภาพตัวแทนและมายาคติเคลือบไว้อยู่ได้ ดังนั้น จึงต้องรื้อถอนสิ่งเหล่านี้ออกเพื่อดูว่ามันสร้างขึ้นมาได้อย่างไร และกระบวนการสร้างเป็นอย่างไร ฟูโกต์เสนอ *"การวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis)"* ซึ่งประกอบด้วยวิธีวิทยา 2 แบบคือ *"โบราณคดี (Archaeology)"* และ *"วงศาวิทยา (Genealogy)"* โบราณคดี เป็นคำที่ฟูโกต์อุปมาในความหมายของการขุดสำรวจลงไปในเอกสารชั้นต่างๆ เพื่อค้นหากรอบความรู้ ชุดค่านิยม หรือโครงสร้างทางความคิดของแต่ละ

ยุคสมัยที่เป็นตัวกำหนดสร้างวาทกรรมชนิดหนึ่งๆ วิธีการนี้มุ่งไปที่การค้นหาข้อเท็จจริงที่อยู่ชั้นล่างและเป็นพื้นฐานของวาทกรรมหนึ่งๆ โดยพิจารณาว่า อะไรคือเงื่อนไขที่ทำให้วาทกรรมหนึ่ง ถูกยอมรับว่าเป็นจริงและเป็นไปได้มากกว่าวาทกรรมอื่นๆ วงศาวิทยา คือ วิธีศึกษาการก่อตัวของวาทกรรม โดยการสืบสาวที่มาอันหลากหลายซึ่งเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดปฏิบัติการทางสังคมย่อยๆ ขึ้นตรงจุดนั้นจุดนี้ของสังคม แล้วจึงลุกลามรวมตัวกันเป็นกระแสใหญ่ วิธีการนี้มุ่งตีแผ่ให้เห็นว่ามีการจัดวางแผนการ หรือใช้เทคนิคใด เพื่อให้คนบางคนหรือบางกลุ่มสามารถมีอำนาจเหนือผู้อื่น อย่างไรก็ตาม แม้วิธีวิทยาของนักคิดหลังสมัยใหม่ จะสามารถเปิดเผยความจริงทางสังคมที่ถูกเคลือบไว้ด้วยภาพตัวแทนและมายาคติได้ แต่นั่นยังอาจไม่ใช่คำตอบที่จะทำให้มนุษย์ *เห็นแจ้ง* ความเป็นจริงของสังคมได้ทะลุปรุโปร่ง ด้วยเหตุที่นักคิดหลังสมัยใหม่ไม่เชื่อโดยพื้นฐานอยู่แล้วว่าสัจจะแก่นแท้อันเป็นปรมัตถ์มีจริง หรือหากมีก็ไม่มีวันเข้าถึงได้ การค้นหาความจริงโดยวิธีวิทยาของพวกเขาจึงไม่ได้ไปไกลเกินกว่าการแสวงหาคำอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ถูกกลบฝังไว้ภายใต้ฉากหน้าที่จอมปลอม

ไม่เพียงนักคิดหลังสมัยใหม่เท่านั้นที่ครุ่นคิดถึงหนทางเข้าถึงความจริง นักวิทยาศาสตร์ก็พยายามไขปัญหาสัจจะแห่งธรรมชาติด้วยเช่นกัน ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17–19 สังคมพากันเชื่อว่า วิทยาศาสตร์ภายใต้โลกทัศน์แบบเดส์การ์ตส์-นิวตัน คือกุญแจไขความลับของธรรมชาติที่เชื่อถือได้แน่นอนเป็นที่สุด แต่พอย่างเข้าศตวรรษที่ 20 ความเชื่อดังกล่าวก็มีอันต้องเสื่อมถอยลง *"ทฤษฎีสัมพัทธภาพ (Theory of Relativity)"* ของอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein 1879–1955) และ *"ทฤษฎีควอนตัม (Quantum Theory)"* ซึ่งพัฒนาโดยกลุ่มนักวิทยาศาสตร์หัวก้าวหน้าจากหลายชาติ[10] ร่วมกันหักล้างคำอธิบายธรรมชาติเดิมๆ ของวิทยาศาสตร์แบบนิวตันจนหมดสิ้น ทฤษฎีสัมพัทธภาพ ซึ่งเสนอภาพมหภาคของธรรมชาติ แสดงให้เห็นว่าเอกภพมิได้เป็นองคาพยพที่มีองค์ประกอบย่อย เช่น อวกาศ มวลสารวัตถุ เวลา และแสง เป็นสิ่งสัมบูรณ์แยกต่างหากจากกัน และไม่มีอิทธิพลต่อกัน แต่เอกภพเป็นเหมือนข่ายความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก อวกาศสัมพันธ์กับเวลา เวลาสัมพันธ์กับแสง แสงสัมพันธ์กับอวกาศ อวกาศสัมพันธ์กับมวลสาร มวลสารสัมพันธ์กับพลังงาน พลังงานสัมพันธ์กับความเร็ว ไม่มีสิ่งใดในจักรวาลที่มีค่าสัมบูรณ์ ทุกสิ่งมีแต่ค่าสัมพัทธ์เท่านั้น ทฤษฎีควอนตัม ซึ่งเสนอภาพจุลภาคของธรรมชาติ เผยให้เห็นว่า อนุภาคที่เล็กที่สุดมิได้มีตัวตนเป็นของแข็งตันที่มีปริมาตรแน่นอน หากเป็นสนามความสัมพันธ์ที่นิยามไม่ได้ด้วยคุณสมบัติของตัวเอง แต่ด้วยความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญ ทฤษฎีนี้พิสูจน์ได้ว่า ผู้สังเกตหรือนักทดลองนั้น มิได้เป็นอิสระจากการทดลอง แต่เป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกจากการทดลองและสิ่งแวดล้อมทั้งหมดของการทดลอง นัยยะของการค้นพบนี้คือ *"ความสำนึกของมนุษย์ (human consciousness)"* มีบทบาทสำคัญในการรับรู้ธรรมชาติ ดังนั้น ทัศนะเดิมที่ว่ากิจกรรมวิทยาศาสตร์เป็นภาววิสัย หรือเป็นอิสระจากระบบคุณค่าจึงไม่มีน้ำหนักน่าเชื่อถืออีก

ต่อไป ความจริงทางวิทยาศาสตร์ยุคก่อนที่นำเสนอ ล้วนถูกกำหนดโดยกรอบของจิตใจของนักวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น *"สมมติฐานกายา (Gaia Hypothesis)"* ของ เจมส์ เลิฟลอค (James Lovelock 1919) โต้แย้งวิทยาศาสตร์แบบนิวตันที่ถือว่าโลกเป็นวัตถุธาตุไร้ชีวิต โดยเสนอว่าโลกคือองคาพยพที่มีชีวิต สามารถปรับสมดุลตัวเองได้โดยอาศัยองค์ประกอบ หรืออวัยวะภายในที่มีทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต โลกทำงานอย่างสมดุลด้วยพลวัตของเครือข่ายแห่งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตชีวิตอันหลากหลาย วิวัฒนาการของพืชพรรณและสรรพสัตว์ และวิวัฒนาการของแผ่นดินแม่น้ำภูเขา และดินฟ้าอากาศ ดำเนินไปด้วยกัน

เชื่อกันว่า ทฤษฎีวิทยาศาสตร์ใหม่เหล่านี้เสนอความรู้ที่เข้าใกล้ความจริงเป็นที่สุด อย่างไรก็ตาม นักวิทยาศาสตร์หลายคนยอมรับว่า ยังมีบางสิ่งขาดหายไป ซึ่งทำให้วิทยาศาสตร์ใหม่ไม่อาจเข้าถึงความจริงที่สมบูรณ์ได้ ฟริตจอฟ คาปรา (Fritjof Capra 1939–)[11] กล่าวว่า "แนวคิดเก่าที่พยายามอธิบายความจริงของธรรมชาติอย่างเป็น *"ภววิสัย"*[12] ถูกพิสูจน์แล้วว่าไม่อาจเป็นจริงได้ การแบ่งแยกระหว่าง *"ตัวตนของเรา"* กับ *"โลกแวดล้อม"* ระหว่าง *ผู้ทำการศึกษา* กับ *สิ่งที่ถูกศึกษา* ไม่อาจกระทำได้ในฟิสิกส์ระดับอะตอม เราไม่สามารถบอกเล่าความเป็นไปของธรรมชาติโดยไม่กล่าวถึงตัวเราด้วยในขณะเดียวกัน"[13] บางทีคำตอบเรื่องความจริงของธรรมชาติอาจค้นหาได้จาก *"อัตวิสัย"* ในตัวมนุษย์นั่นเอง

เมื่อกว่า 2,500 ปีก่อน พระพุทธเจ้าทรงแนะทางเข้าถึงสัจธรรม หรือความจริงแท้ของธรรมชาติ โดยการมองเข้าไปภายในจิตของตนเอง มิใช่การแสวงหาจากโลกภายนอกเหมือนดังที่ชาวตะวันตกทุ่มเททำมาตลอดนับแต่ *"ยุคกระจ่างแจ้งทางปัญญา (The Enlightenment)"* เมื่อหลายศตวรรษก่อนตามพุทธวจนะ ความจริงแท้มีลักษณะเป็น *"อิทัปปัจจยตา (ความอิงอาศัยกันของสรรพสิ่ง)"* *"อนิจตา (ความไม่เที่ยง)"* และ *"อนัตตา (ความปราศจากตัวตน)"* คุณสมบัติเหล่านี้เป็นจริงสำหรับทุกสรรพสิ่ง นับแต่จักรวาล ดวงดาว โลก ระบบนิเวศ สังคม สิ่งมีชีวิต จนถึงอนุภาคที่เล็กที่สุด เป็นจริงทั้งในโลกแห่งสสารวัตถุและโลกแห่งจิตใจ และเป็นจริงตลอดทั่วชั่วกาล ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ในทัศนะแบบพุทธ สรรพสิ่งในธรรมชาติ คือเครือข่ายของเหตุการณ์อันสัมพันธ์เชื่อมโยง และเคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนตลอดเวลา องค์ประกอบใดๆ ในเอกภพล้วนไม่มีคุณสมบัติเฉพาะเป็นแก่นสารในตัวเอง คุณสมบัติของทุกส่วนต่างขึ้นอยู่กับองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ทั้งสิ้น ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันชั่วคราวของเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเป็นกลุ่มก้อนเป็นตัวเป็นตนอย่างแท้จริง เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลงสิ่งนั้นๆ ย่อมดำรงสภาพเดิมไม่ได้ จะต้องแปรผันสภาพ หรือเสื่อมสลายตามไปด้วย สิ่งที่เรายึดถือว่าเป็นตัวสสารวัตถุ หรือสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ล้วนไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของมันเองที่แยกขาดออกจากสิ่งอื่นๆ แต่เป็นสมมติบัญญัติ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสื่อความเข้าใจกันเท่านั้น ตัวมนุษย์เองก็เป็นเพียงเหตุการณ์ หรือการรวมตัวของเหตุปัจจัย *"ฝ่ายรูป (ร่างกาย)"* กับ *"ฝ่ายนาม (จิตใจ)"* ในชั่วเวลาหนึ่ง ไม่ใช่ตัวตนดังที่คุ้นเคย

พุทธศาสนาชี้ว่า การเข้าถึงสัจธรรม หรือ การเห็นแจ้ง ความจริงแท้ มิอาจอาศัยเพียงความรู้ความเข้าใจที่ได้จากการใคร่ครวญตามหลักเหตุผล หรือที่เรียกว่า ความรู้ในระดับ *"พุทธิปัญญา (intellectual knowledge)"* แต่ต้องการภาวะที่เห็นแจ้งความจริงด้วยจิต หรือ *"ญาณปัญญา (wisdom)"* ซึ่งจะนำพาให้มนุษย์หลุดพ้นจากความหลงผิดที่ไปยึดมั่นถือมั่นในมายาแห่งตัวตน หลักคิดทาง *"สัญวิทยา (Semiology)"* ยืนยันว่า พุทธิปัญญามิอาจนำไปสู่ความจริงแท้ได้ เนื่องจากมันทำงานภายใต้กรอบของภาษา เฟอร์ดินองด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure 1857–1913)[14] ระบุว่า ภาษามิได้สะท้อนสรรพสิ่งในโลกของความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะระบบภาษาเป็นระบบปิด ซึ่งการสื่อความหมายของคำในระบบไม่ได้ขึ้นอยู่กับโลกภายนอก แต่เกิดจากการสัมพันธ์เปรียบเทียบกันเองภายในระบบเท่านั้น โซซูร์เห็นว่าภาษากับระบบความคิดเชื่อมโยงกัน แต่แทนที่เขาจะเชื่อตามคนส่วนใหญ่ว่า ความคิดเป็นตัวกำหนดภาษา หรือ ภาษาเป็นเพียงเครื่องมือที่มนุษย์ใช้สื่อสารความคิดของตน โซซูร์กลับเห็นตรงกันข้ามว่า ภาษาต่างหากที่เป็นตัวกำหนดความคิด ภาษาควบคุมผู้ใช้ภาษา ไม่ใช่ผู้ใช้ภาษาควบคุมภาษา จากข้อเท็จจริงที่ว่า มนุษย์ทุกคนต้องคิดโดยผ่านภาษา ต้องใช้ภาษาในการขบคิด มนุษย์จะคิดโดยไม่ใช้ภาษาไม่ได้[15] ฉะนั้น ในการสื่อสารและใช้ความคิด มนุษย์ต้องตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์และระบบของภาษาโดยสิ้นเชิง มนุษย์ดิ้นไม่พ้นไปจากกรอบกำหนดของภาษาและอิทธิพลของภาษาในการสื่อสารและคิดคำนึง นัยยะสำคัญของฐานคิดดังกล่าวคือ หากภาษากำหนดความคิด และภาษามิได้สะท้อนความเป็นจริง ดังนั้นความคิดพุทธิปัญญาซึ่งทำงานภายใต้ภาษาจึงมิอาจอธิบายความเป็นจริงได้ โรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes 1915–1980) เสริมว่า การใช้ภาษาแต่ละครั้งก็คือการสร้างความแตกแยกขาดตอนให้กับความจริง ทั้งนี้เพราะภาษามีบทบาทหน้าที่ในการผ่า แบ่ง ตัดโลกแห่งความจริงออกเป็นส่วนๆ เพื่อสร้างความไม่ต่อเนื่อง ทำให้สรรพสิ่งแยกขาดออกจากกัน จนก่อให้เกิดความหมายขึ้นจากระบบของความแตกต่างและการเปรียบเทียบ ดังนั้น ภาษาจึงไม่อาจสื่อความหมายที่จริงแท้ได้ เพราะความหมายก็คือชิ้นส่วนของความจริงที่ถูกภาษาตัดแบ่งออกเป็นรูปร่างต่างๆ

ด้วยเหตุที่พุทธิปัญญาเกิดขึ้นได้จากการ *"เรียนรู้"* โดยมีภาษาเป็นเครื่องมือพื้นฐานในกระบวนการให้ได้มาซึ่งความรู้ พุทธิปัญญาจึงไม่มีทางนำพามนุษย์ทะลุข้อจำกัดของภาษาและเข้าถึงความจริงแท้ได้ *"ญาณปัญญา"* มิได้เกิดจากการเรียนรู้ แต่เกิดจากการ *"หยั่งรู้"* ซึ่งเป็นวิธีการรู้ตรงไม่ต้องผ่านตัวกลางภาษา เมื่อปราศจากภาษา ความจริงจึงไม่ถูกผ่าแบ่งให้ขาดตอน และเผยตัวให้เห็นในสภาพดั้งเดิม มนุษย์หยั่งรู้ได้ด้วยการเจริญสติภาวนา และถือวัตรปฏิบัติในจริยธรรม ผู้หยั่งรู้เท่านั้นที่มีญาณปัญญาเห็นแจ้งสัจธรรมของจักรวาล และหลุดพ้นจากความหลงผิดจนหมดสิ้น เขาก้าวทะลุจากกับดักของมายาคติทั้งหลายทั้งปวงที่เคลือบฉาบความจริงไว้ ไม่ว่าจะเป็น ตัวตน ภาพตัวแทน หรือคู่ตรงข้าม และดำรงตนกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับโลกธรรมชาติอย่างถาวร

ขณะที่นักคิดหลังสมัยใหม่ไม่เชื่อว่าสัจธรรมมีจริง หรือหากมีจริงก็มิอาจเข้าถึงได้ พุทธศาสนายืนยันการมีอยู่ของสัจธรรม และความเป็นไปได้ในการเข้าถึงสัจธรรมนั้น ส่วนวิทยาศาสตร์ใหม่ก็เสนอข้อพิสูจน์ว่าสัจธรรมที่พุทธศาสนาเอ่ยถึงนั้นคือความเป็นจริงในธรรมชาติ ทั้งพุทธศาสนา ทฤษฎีสัมพัทธภาพ ควอนตัมฟิสิกส์ และสมมติฐานกายา เสนอภาพความจริงแท้ซึ่งสอดคล้องต้องกันคือ จักรวาลเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์อันประกอบด้วยสรรพสิ่งที่ล้วนเชื่อมโยงและส่งผลกระทบถึงกันอยู่ทุกขณะ และไม่มีสิ่งใดเลยที่มีตัวตนเป็นแก่นแท้แยกขาดจากสิ่งอื่นๆ สาระความจริงดังกล่าว ได้กลายเป็นพื้นฐานให้กับแนวคิดทางสังคมอื่นๆ อีกมากมาย อาทิ นิเวศวิทยาเชิงลึก เศรษฐศาสตร์ทางเลือก และวิธีคิดกระบวนระบบ

นิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology)[16] ซึ่งเป็นฐานทางปรัชญาของขบวนการนิเวศนิยมที่ก่อตัวขึ้นในยุโรป และกลายเป็นอุดมการณ์อันทรงพลังของโลกในปลายศตวรรษที่ 20 ได้นำสาระความจริงข้างต้นมาต่อยอด และสร้างเป็นแนวคิดหักล้างทัศนะแบบ *มนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric)* ของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งถือว่าความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์นั้นสำคัญกว่าชะตากรรมของพืช สัตว์ และธรรมชาติทั้งหลาย นักนิเวศวิทยาเชิงลึกชี้ว่า มนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งในเครือข่ายความสัมพันธ์อันซับซ้อนในธรรมชาติ ไม่ได้สูงส่งกว่าองค์ประกอบอื่นใด ขณะที่ธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเอง มิได้มีคุณค่าขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยของมนุษย์ มนุษย์ไม่มีสิทธิ์หรือความชอบธรรมใดๆ ที่จะทำลายความสมบูรณ์หลากหลายของระบบนิเวศ พวกเขาเสนอให้สังคมปรับเปลี่ยนทัศนะไปเป็นแบบ *นิเวศธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง* ซึ่งให้ความสำคัญกับความสมดุลระบบนิเวศเหนือสิ่งอื่นใด นักนิเวศวิทยาเชิงลึกเชื่อว่าทัศนะแบบนี้จะเป็นทางออกให้กับวิกฤตทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และสังคมของโลก ทั้งนี้เนื่องจากเป็นทัศนะที่สอดคล้องกับความเป็นจริง ไม่ฝืนธรรมชาติเหมือนทัศนะแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง

เศรษฐศาสตร์ทางเลือกของ อี เอฟ ชูมักเกอร์ (Ernst Friedrich Schumacher 1911–1977) มีรากฐานมาจากคติพุทธ ในหนังสือ Small is Beautiful อันโด่งดังของเขา ชูมักเกอร์ชี้ว่า สังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ กำลังทำลายความสมดุลของความสัมพันธ์ตามธรรมชาติอย่างไม่หยุดยั้ง ด้วยการล้างผลาญทรัพยากรและการแพร่กระจายสารพิษ ทั้งยังทำลายคุณภาพทางด้านจริยธรรม และสติปัญญาของมนุษย์ให้เสื่อมทรามลง เขาวิจารณ์เศรษฐศาสตร์กระแสหลักว่ามุ่งสนใจแต่สินค้าและการแลกเปลี่ยน โดยไม่เหลียวแลธรรมชาติแวดล้อม และตัวมนุษย์ แนวคิด *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* (Buddhist Economics) ของเขา เสนอว่าเป้าหมายสูงสุดในชีวิตมนุษย์มิใช่ความสุขที่ได้บริโภค แต่คือความสุขจากการมีชีวิตที่สมบูรณ์ การบริโภคเป็นเพียงวิธีการหนึ่งเพื่อบรรลุเป้าหมายเท่านั้น ชีวิตที่สมบูรณ์แบบพุทธคือ ชีวิตที่บริโภคแต่พอดี เรียบง่าย ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ เป็นอิสระจากการยึดติดในวัตถุและการดิ้นรนแสวงหาสิ่งของเพื่อสนองความอยาก

"วิธีคิดกระบวนระบบ (Systems Thinking)" ซึ่งพัฒนาขึ้นในศาสตร์หลายแขนง มีพื้นฐานมาจากวิทยาศาสตร์ใหม่ วิธีคิดกระบวนระบบเสนอกรอบคิดซึ่งมีเนื้อหาสำคัญคือ "สาระสำคัญของโลกธรรมชาติไม่ใช่วัตถุตัวตน *(Object)* แต่คือ*ความสัมพันธ์ (Relation)* ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของระบบ"[17] แนวคิดนี้เชื่อว่า ความจริงระดับอนุภาคที่วิทยาศาสตร์ใหม่ค้นพบเป็นความจริงพื้นฐานของธรรมชาติ ตั้งแต่ระดับเอกภพ ระบบนิเวศ ไปจนถึงร่างกายของสิ่งมีชีวิต ดังนั้น ในการทำความเข้าใจองค์ประกอบหนึ่งใดในระบบ ไม่ว่าจะเป็นอะตอม ชีวิต สังคม ระบบนิเวศ หรือเอกภพ สิ่งจำเป็นก็คือ ต้องทำความเข้าใจปัจจัยในบริบทแวดล้อมที่สัมพันธ์กันอยู่ด้วย ในขณะที่การทำความเข้าใจตัวระบบ สิ่งสำคัญที่จะพิจารณาย่อมไม่ใช่องค์ประกอบย่อยๆ ของระบบ แต่ต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ในระบบนั้น ทั้งนี้เพราะสรรพสิ่งมิใช่อะไรอื่นนอกจากข่ายใยของความสัมพันธ์อันซับซ้อน

แนวคิดที่ยืนอยู่บนสาระความจริงใหม่ เช่น นิเวศวิทยาเชิงลึก เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ และวิธีคิดกระบวนระบบดังกล่าวได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างแนวคิดสังคมอุดมคติในยุคปัจจุบัน นักคิดนิเวศนิยมไม่ได้มองข้อเสนอสังคมนิเวศนิยมอุดมคติของตนเป็นเรื่องเพ้อฝัน แต่มองว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หากมนุษย์ยังต้องการดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไป พวกเขาไม่เห็นด้วย และไม่สนใจความคิดหลังสมัยใหม่ที่วิจารณ์ว่า ภาพสังคมอุดมคติและภาพสังคมที่เป็นอยู่ทั้งหลายทั้งปวง เป็นเพียงมายาคติล้วนๆ ที่สังคมสร้างขึ้น และอยู่ภายใต้การครอบงำของอำนาจที่แยบยล สำหรับพวกเขาแล้ว ความเป็นจริงของธรรมชาติมีอยู่ ไม่ว่าจะมีใครเข้าถึงหรือไม่ หากเมื่อใด และไม่ว่าด้วยสาเหตุใด สังคมเกิดบรรลุญาณปัญญา และเคลื่อนไหวไปตามกระแสธรรมชาติ แทนที่จะขืนฝืนเหมือนอย่างที่เป็นอยู่ เมื่อนั้นสังคมนิเวศนิยมอุดมคติย่อมต้องปรากฏเป็นจริงขึ้นได้ในที่สุด

ยูโทเปียในศตวรรษที่ 21

เมื่อย่างเข้าคริสต์ศตวรรษที่ 21 วิกฤตของโลกกลายเป็นเรื่องใกล้ตัวที่ชาวบ้านธรรมดาๆ ในทุกภูมิภาคประสบ หรือได้รับรู้ในชีวิตประจำวัน มิเพียงแต่เป็นเรื่องถกเถียงในวงวิชาการ ปัญหาใหญ่ระดับโลก เช่น ปัญหาน้ำมันขาดแคลน (Peak Oil) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมทราม ปัญหาภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง (Climate Change) และปัญหาความขัดแย้งในทุกระดับสังคม ล้วนปรากฏชัด ทวีความรุนแรงและขยายขอบเขตขึ้นทุกขณะ จนเป็นภัยคุกคามต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ นักคิด นักวิชาการ นักเคลื่อนไหวทางสังคม และองค์กรท้องถิ่นเป็นจำนวนมากเริ่มมองหาทางออกเพื่อให้โลกรอดพ้นจากหายนะ สังคมเริ่มหันมามองรูปแบบสังคมอุดมคติอย่างเป็นมิตรมากขึ้น สิ่งที่นักคิดนิเวศนิยม หรือนักเศรษฐศาสตร์ทางเลือกอย่างชูมักเกอร์เสนอ มิได้

ถูกตีตราว่าเป็นเรื่องสุดโต่ง หรือความคิดแปลกปลอมอีกต่อไป นักสังคมวิทยาแนวหน้าอย่าง แอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens 1938-)[18] ชี้ว่า วิกฤตของโลกในศตวรรษนี้รุนแรงกว่าครั้งใดๆ ในโลกสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการเผชิญหน้าระหว่างฝ่ายซ้ายกับฝ่ายขวาในสงครามเย็น หรือวิกฤตน้ำมันในทศวรรษ 1970 ผลพวงของมันไม่เพียงแต่สร้างความเดือดร้อนอันใหญ่หลวง แต่อาจร้ายแรงถึงขั้นทำให้อารยธรรมของมนุษย์สิ้นสุดลง เขาแนะว่าหนทางเดียวที่มนุษยชาติจะอยู่รอดก็คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนราก ด้วยการละทิ้งวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ที่เคยชิน และหันไปหารูปแบบการใช้ชีวิต และโครงสร้างทางสังคม ที่เขาเรียกว่า *"ยูโทเปียที่เป็นจริง (Utopian Realism)"* ซึ่งแทรกแซงระบบธรรมชาติน้อยที่สุด

กระแสเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนราก กลายเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ไม่อาจเมินเฉยได้ นักคิดเป็นจำนวนมากนำเสนออุดมคติของสังคมนอกกรอบจารีตทุนนิยมอุตสาหกรรม และวิทยาศาสตร์อย่างไม่ขวยอายอีกต่อไป ตัวอย่างเช่น ทิม แจ๊คสัน (Tim Jackson)[19] เสนอแนวคิด *"เจริญไม่เติบโต (Prosperity without Growth)"* โต้แย้งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ยึดมั่นในหลัก *"เจริญเติบโต (prosperity with growth)"* ซึ่งมุ่งสร้างความเจริญด้วยการขับดันให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างไม่สิ้นสุด โดยไม่ใส่ใจกับความเสียหายของระบบนิเวศและความไม่เป็นธรรมในสังคม เขาคิดว่าต้องมีการนิยามความหมายของ *ความเจริญ* ใหม่ โดยคำนึงถึงทั้งระบบนิเวศและความเป็นธรรม และต้องดำเนินเป้าหมายเศรษฐกิจตามนิยามใหม่ของความเจริญนั้น ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจอย่างตลอดทั่วทั้งระบบ วันทนา ศิวะ (Vandana Shiva)[20] เสนอความคิด *"ประชาธิปไตยผืนดิน (Earth Democracy)"* เพื่อจุดประกายความเคลื่อนไหวของประชาชนรากหญ้า ที่ให้ความสำคัญกับคนและธรรมชาติเหนือกว่าการพาณิชย์หรือกำไร และมุ่งดำรงรักษาโลกที่หล่อเลี้ยงชีวิตเพื่อคนรุ่นถัดไป คิงสลีย์ เดนนิส (Kinsley Dennis) และจอห์น เออรี (John Urry)[21] เสนอภาพสังคม *หลังยุคสมัยแห่งรถยนต์* (Post-car society) ซึ่งเป็นยุคในอนาคตอันใกล้ที่มนุษย์จำต้องเลิกใช้รถยนต์ส่วนตัวไปตลอดกาล

ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 *"กระแสท้องถิ่นภิวัฒน์ (Localisation)"* ต้านโลกาภิวัฒน์ *(Globalisation)* แรงกล้าขึ้นเรื่อยๆ หลายชุมชนทั่วโลกพากันหันมายึดแนวทางพึ่งพาตนเอง ทั้งนี้ เพื่อปกป้องตนเองจากผลกระทบเลวร้ายอันมีที่มาจากวิกฤตการณ์ภายนอก การพึ่งพาสิ่งอุปโภคบริโภคแทบทั้งหมดจากนอกพื้นที่ และการผูกตนเข้ากับระบบเศรษฐกิจหลักที่โยงใยไปทั่วโลกมากจนเกินไป ทำให้ชุมชนขาดความมั่นคง และอ่อนไหวเป็นอย่างมากต่อเหตุการณ์ภายนอก ในโลกปัจจุบัน วิกฤตการณ์ใดๆ ที่เกิดขึ้นในซีกโลกหนึ่งอาจส่งผลร้ายแรงต่อท้องถิ่นที่อยู่ในอีกซีกโลกหนึ่งได้ในชั่วข้ามคืน ชุมชนพึ่งตนเองในศตวรรษที่ 21 มีลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ การผลิตสินค้าและบริการกันเองภายในท้องถิ่น การลดการบริโภคสินค้าและบริการจากภายนอก การใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด และการรักษาสภาพแวดล้อม ชุมชนเหล่านี้

ปลูกพืชผักผลไม้บริโภคกันเอง ทำข้าวของเครื่องใช้พื้นฐาน เช่น ถ้วยชาม ตะกร้า กระเป๋า เสื้อผ้า กันเองโดยใช้แรงงานมากกว่าเครื่องจักร จัดการศึกษากันเองเพื่อให้ตรงกับความต้องการในท้องถิ่น ส่งเสริมธุรกิจชุมชน ปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมทางกายภาพเพื่อให้ใช้พลังงานได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ใช้พลังงานทางเลือก รักษาระบบนิเวศของท้องถิ่น และบางแห่งไปไกลถึงขนาดมีการใช้เงินตราท้องถิ่น ภาพชุมชนดังกล่าวช่างละม้ายสังคมอุดมคติของนักคิดสังคมนิยมยูโทเปียในศตวรรษที่ 19 และสังคมอุดมคติของนักคิดนิเวศนิยมเป็นอย่างมาก ในศตวรรษนี้สังคมชุมชนในรูปแบบที่ว่า มิได้เป็นภาพในอุดมคติอีกต่อไป แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงแล้วในหลายประเทศทั่วโลก ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย

ยูโทเปียกับการวางผัง

แนวคิดสังคมอุดมคติไม่เพียงเป็นแหล่งอุดมการณ์ให้กับนักปฏิรูปสังคมเท่านั้น แต่เป็นแหล่งอ้างอิงในความคิดของนักผังเมืองตลอดมา ในการวางผังชุมชนเมือง นักวางผังทุกยุคทุกสมัยล้วนทำงานภายใต้กรอบอุดมการณ์หนึ่งๆ ซึ่งชี้นำว่ารูปแบบความเป็นอยู่ที่ดีในเมืองควรเป็นอย่างไรเสมอ กรอบอุดมการณ์นี้ครอบคลุมตั้งแต่การแก้ปัญหาการใช้พื้นที่ทางเท้า การออกแบบระบบถนน การฟื้นฟูย่านใจกลางเมือง การออกแบบเมืองใหม่ การวางผังแม่บทเมือง ไปจนถึงการวางผังภาค กรอบอุดมการณ์ดังกล่าวย่อมหนีไม่พ้นที่จะผูกโยงกับความคิดอุดมคติว่าด้วยสังคมที่สมบูรณ์แบบ

มหานครส่วนใหญ่ในโลกโบราณถูกสร้างขึ้นภายใต้กรอบความเชื่อทางศาสนา แม้จะไม่ได้มีต้นแบบจากสังคมจินตนาการ เช่น อุตตรกุรุทวีป แต่มหานครโบราณเหล่านี้ต่างก็มีแบบแผนทางกายภาพที่กำหนดโดยฐานคิดจักรวาลวิทยาของวัฒนธรรมหนึ่งๆ เสมอ รูปแบบกายภาพของมหานครเหล่านี้ สะท้อนความพยายามอย่างยิ่งยวดของมนุษย์ที่จะแปรพื้นที่บนโลกให้เป็นจักรวาลภูมิ แดนศักดิ์สิทธิ์ซึ่งครอบคลุมภพภูมิและสรรพสัตว์ทั้งหลาย การจำลองจักรวาลมณฑลมาไว้บนพื้นพิภพ คือการแสดงออกซึ่งศรัทธาที่มนุษย์มีต่ออุดมคติเหนือโลกและปลายทางสันติสุขสุดท้ายที่ไม่อาจหวังได้ในภพนี้ ในความเชื่อของผู้คนในแถบอินโดจีน[22] ยุคก่อนสมัยใหม่ ความสมบูรณ์แบบของราชธานีอันศักดิ์สิทธิ์มิได้ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพการใช้งานตามประโยชน์ใช้สอย หรือความเข้มแข็งในการป้องกันตนเอง แต่อยู่ที่การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสะท้อนภาพแผนภูมิจักรวาล รวมถึงตำแหน่งแห่งที่ และฐานะของผู้ปกครองในจักรวาลมณฑล ตามฐานความเชื่อนี้ ราชธานีคือปริมณฑลในอุดมคติซึ่งเป็นภาพจำลองของสัณฐานจักรวาล *"นครหลวง (Angkor Thom)"* ราชธานีในปลายศตวรรษที่ 12 ของขอมมีแบบแผนการวางผังที่สมบูรณ์ตามคติภูมิจักรวาลแบบฮินดู-พุทธมหายาน ผังเมืองเป็น

รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ใจกลางเมืองเป็นที่ตั้งของปราสาทบายนที่ห้อมล้อมด้วยปรางค์เรียงลดหลั่นเป็นแถวๆ รอบเมืองทั้งสี่ด้านมีคูเมืองสองชั้นวางแนวคู่ขนานกัน ระหว่างกลางเป็นกำแพงเมืองสูง 8 เมตร ผังของนครหลวงคือภาพจำลองจักรวาลมณฑล ปราสาทบายนและปรางค์รายรอบคือสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ แกนกลางจักรวาล คูเมืองและกำแพงเมืองแทนมหาสมุทรและทวีปภูเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ *"กรุงศรีอยุธยา"* สร้างขึ้นโดยอิงฐานคติจักรวาลแบบไตรภูมิ อย่างไรก็ตาม คนไทยไม่คิดที่จะสร้างเมืองทั้งเมืองให้เป็นภาพจำลองภูมิจักรวาลดังที่ขอมทำ แต่พอใจที่จะสร้าง *"สิ่งละอันพันละน้อยพอเป็นสัญลักษณ์ แล้วก็จัดให้อยู่กระจัดกระจายปะปนไปกับบ้านเรือนโดยไม่ต้องคำนึงถึงผังที่เป็นระบบตายตัว"*[23] กรุงศรีอยุธยามิได้มีปูชนียสถานใดที่เด่นพิเศษเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุใจกลางเมือง แต่ด้วยเหตุที่ในเขตพระนครมีวัดวาอารามนับร้อยแห่งกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และทุกวัดล้วนจัดวางผังในรูปแบบจักรวาลมณฑลที่สมบูรณ์ในตัว ดังนั้นจึงมองได้ว่า กรุงศรีอยุธยาประกอบด้วยเขาพระสุเมรุหลายๆ แห่งรวมกัน แทนที่จะมีอยู่แห่งเดียวใจกลางเมืองเหมือนเมืองของขอม โดยนัยนี้ ราชธานีของไทยก็คือการรวมเอารูปจำลองภูมิจักรวาลหลายร้อยแห่งเข้าไว้ด้วยกันนั่นเอง[24] ไม่เพียงแต่เมืองในภูมิภาคนี้เท่านั้นที่ถือคติจักรวาลมณฑลในการสร้างเมือง นครโบราณอันเป็นศูนย์กลางอารยธรรมเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็น นครโบราณต่างๆ ในจีน[25] และอินเดีย[26] หรือแม้แต่ศูนย์การปกครองของจักรวรรดิโบราณในอเมริกากลาง[27] ก็ล้วนแล้วแต่มีรูปแบบการวางผังที่สะท้อนคติภูมิจักรวาลของสังคมวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์เมืองนั้นขึ้นมาทั้งสิ้น

ในโลกสมัยใหม่ อุดมคติรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของนักคิดสมัยใหม่นิยมอย่างโฮเวิร์ดและเลอคอร์บูซิเอ ส่งอิทธิพลต่อการพัฒนาเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้า แม้ความคิดของทั้งสองจะไม่ได้ถูกนำไปปฏิบัติอย่างเต็มรูปแบบ แต่อุดมการณ์ที่บรรจุอยู่ในแผนภูมิและแบบร่างของพวกเขา อันได้แก่ *"ทัศนะต่อต้านความเป็นเมือง (anti-urbanism)"* และ *"เหตุผลนิยม (rationalism)"* ก็เป็นพื้นฐานความคิดให้กับนักวางผังสมัยใหม่ต่อมาอีกหลายทศวรรษ แนวคิดของโฮเวิร์ด แสดงออกชัดถึงการปฏิเสธรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนเมืองขนาดใหญ่ โดยเฉพาะเมืองอุตสาหกรรม ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วและมีอยู่เป็นจำนวนมากในโลกตะวันตกในขณะนั้น เช่นเดียวกับปัญญาชนอังกฤษร่วมสมัยคนอื่นๆ โฮเวิร์ดมองว่าเมืองคือบ่อเกิดของปัญหาทางสังคม เช่น อาชญากรรม และการจลาจล และยังเต็มไปด้วยทัศนะอุจาดตา เขาชื่นชมสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตในชนบท ตลอดจนความงามของธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม โฮเวิร์ดยังเห็นข้อดีของเมืองอยู่บ้าง เขาจึงเสนอความคิดการอยู่อาศัยแบบชุมชนเมืองที่จำกัดให้มีขนาดเล็ก และแวดล้อมด้วยธรรมชาติ ส่วนเลอคอร์บูซิเอนั้น แม้ว่าเขาจะเสนอวิสัยทัศน์ของเมืองขนาดใหญ่ที่มีประชากรถึง 3 ล้านคน ซึ่งมองได้ว่าเป็นความคิดตรงกันข้ามกับแนวคิดของโฮเวิร์ด แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดการออกแบบวางผังแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า เลอคอร์บูซิเอก็เชื่อในแนวทางต่อต้านความเป็นเมืองเช่นกัน

ผังของเลอคอร์บูซิเอ มิได้มีแต่สิ่งก่อสร้างทันสมัยใหญ่โต หากมีพื้นที่สีเขียวแทรกอยู่ทั่วตลอด อันที่จริงพื้นที่สีเขียวในผังของเขากินเนื้อที่มากกว่าสี่ในห้าของพื้นที่เมืองทั้งหมด พื้นที่สีเขียวมีอยู่แทบทุกหนแห่ง ย่านธุรกิจแท้จริงแล้วก็คือสวนสาธารณะกลางเมืองขนาดใหญ่ที่มีตึกระฟ้าตั้งแทรกอยู่ ส่วนย่านพักอาศัยก็คือสวนสาธารณะที่มีอาคารล้อมรอบ ถนนทุกสายก็ถูกกำหนดให้มีระยะถอยร่นทั้งสองข้าง และใช้เป็นสวนสาธารณะ เมืองของเลอคอร์บูซิเอไม่เพียงแต่มีพื้นที่สีเขียวระดับพื้นดินเท่านั้น แต่ยังมีสวนลอยอยู่ทั่วไปทั้งบนดาดฟ้า และตามระเบียงอาคาร ทั้งโฮเวิร์ดและเลอคอร์บูซิเอต้องการสร้างแบบแผนชุมชนให้มีระเบียบทางกายภาพตายตัว พื้นที่ชุมชนมีการจัดแบ่งประโยชน์ใช้สอยอย่างชัดเจน เป็นระเบียบเรียบร้อย เปิดโล่งและไม่เปลี่ยนแปลง เจน จาคอบส์ (Jane Jacobs 1916–2006)[28] ชี้ว่า วิสัยทัศน์ของทั้งโฮเวิร์ดและเลอคอร์บูซิเอต่อต้านคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งของความเป็นเมือง นั่นคือ ความหลากหลาย ความผสมผสาน ความหนาแน่นและความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ทำให้เมืองมีชีวิตชีวา และเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

เลอคอร์บูซิเอนำแก่นความคิดของสมัยใหม่นิยม ที่ว่าด้วยเหตุผลนิยม มาขยายความในเชิงกายภาพอย่างกว้างขวาง เขาเชื่อว่าการออกแบบงานศิลปะและสถาปัตยกรรม ล้วนเกี่ยวพันกับระบบเหตุผล ซึ่งมีหลักการแบบเดียวกับกลศาสตร์ กล่าวคือ ทั้งศิลปะและสถาปัตยกรรม ต่างมีกฎเกณฑ์ของตัวเองที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ มนุษย์ต้องใช้ขบวนการแห่งเหตุผลเท่านั้น จึงจะเข้าถึงกฎเกณฑ์ หรือ สัจจะ และสร้างสรรค์ผลงานที่สมบูรณ์แบบได้ ในสายตาของเลอคอร์บูซิเอ เครื่องจักรคือประดิษฐกรรมที่สร้างขึ้นจากความเข้าใจในกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งสามารถเรียนรู้ได้ด้วยเหตุผลเท่านั้น เขาชื่นชมหลงใหลในเครื่องจักรเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากเครื่องจักรให้ประโยชน์ใช้สอยที่ตรงไปตรงมา มีประสิทธิภาพ และงามแบบเรียบง่ายด้วยรูปทรงและวัสดุที่สะท้อนการใช้งาน ด้วยเหตุนี้ เลอคอร์บูซิเอ จึงมุ่งหวังให้งานสถาปัตยกรรมมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับเครื่องจักร นั่นคือ สนองประโยชน์ใช้สอยชัดเจนตามความจำเป็น มีประสิทธิภาพการใช้งานสูง และมีรูปทรงที่เรียบง่ายแบบเรขาคณิต ไร้การประดับประดา เขาถึงกับเปรียบเทียบว่าอาคารก็คือเครื่องจักรสำหรับให้มนุษย์ใช้ประกอบกิจกรรม บ้านคือเครื่องจักรสำหรับพักอาศัย ทัศนะแบบสมัยใหม่นิยมต่อสถาปัตยกรรมเช่นนี้ได้ถูกขยายความไปในระดับเมือง สังคมต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 มองว่างานวางผังเมือง คืองานสถาปัตยกรรมในขอบเขตที่กว้างกว่า กล่าวคือครอบคลุมพื้นที่ทั้งย่าน หรือทั้งเมือง ดังนั้น ตามตรรกะของทัศนะนี้ ในเมื่ออาคารเป็นเครื่องจักร เมืองก็ย่อมเป็นเครื่องจักรเช่นกัน หากแต่เป็นเครื่องจักรที่มีขนาดและความซับซ้อนกว่าอาคารมาก ทัศนะที่ว่าเมืองคือเครื่องจักร ปรากฏขึ้นพร้อมๆ กับความเชื่อมั่นที่ว่ายานยนต์และเทคโนโลยีก้าวหน้า จะเป็นพลังชี้นำแบบแผนการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคใหม่ เลอคอร์บูซิเอนำเอาคุณค่าแบบเครื่องจักร และคุณค่าของการสัญจรด้วยยานยนต์มาเป็นฐานในการวางผังเมืองในอุดมคติ และเรียกวิสัยทัศน์สมัยใหม่นิยมว่าด้วยการอยู่อาศัยในเมืองนี้ว่า *“การปฏิวัติแห่งยุคจักรกล*

(Machine Age Revolution)" เขาสรุปว่า เมืองในฐานะจักรกลอันซับซ้อน จะทำงานได้อย่างสมบูรณ์แบบต้องมีคุณสมบัติ 2 ประการคือ *"ประโยชน์ใช้สอย (functionality)"* และ *ประสิทธิภาพ (efficiency)* นั่นคือ เมืองที่ดีต้องมีแบบแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างชัดเจน และมีการจัดการพื้นที่และสิ่งก่อสร้างอย่างเป็นระบบระเบียบ อีกทั้งการเคลื่อนไหลของผู้คนและยวดยานภายในเมืองต้องเป็นไปอย่างประสิทธิภาพ ระบบทางสัญจรต้องอำนวยความสะดวกสูงสุดแก่ทั้งคนเดินเท้าและยานพาหนะ

ทัศนะต่อต้านความเป็นเมืองและเหตุผลนิยมสะท้อนชัดในแนวคิดการพัฒนาเมือง นับแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา การวางผังเมืองกระแสหลักดำเนินอยู่ภายใต้หลักการสำคัญๆ ของโฮเวิร์ด และเลอคอร์บูซิเอทั้งสิ้น นักผังเมืองส่วนใหญ่ให้คุณค่าเป็นอย่างสูงต่อพื้นที่เปิดโล่งที่เต็มไปด้วยสนามหญ้าและต้นไม้สวยงาม ประสิทธิภาพของการสัญจรโดยรถยนต์ในเมือง การใช้สอยกิจกรรมบนที่ดินอย่างเป็นสัดเป็นส่วน และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของภูมิทัศน์เมือง นั่นหมายความว่า ความคิดสังคมอุดมคติ มิได้ถูกปฏิเสธจากสังคมกระแสหลัก ตรงกันข้าม ความคิดดังกล่าวถูกนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางในการพัฒนาเมืองจริง

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ท่ามกลางความวิตกในวิกฤตพลังงานและสิ่งแวดล้อม แนวคิดทางผังเมืองเริ่มคลายความยึดมั่นในอุดมการณ์แบบสมัยใหม่นิยม และหันไปให้ความสนใจกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่อาจบรรเทาวิกฤตการณ์เหล่านั้นได้ นักคิดในแวดวงผังเมืองเสนอมโนทัศน์ในแนวทางนี้ออกมามากมาย ทั้งมโนทัศน์ในระดับเมือง อาทิ *"เมืองอัดแน่น (Compact City)" "การเติบโตแบบชาญฉลาด (Smart Growth)" "ลัทธิชุมชนเมืองยุคใหม่ (New Urbanism)"* และ *"ชุมชนกลุ่มย่อยที่เชื่อมโยงกันด้วยระบบขนส่งมวลชน (Transit-Oriented Development)"* มโนทัศน์ส่งเสริมชุมชนท้องถิ่น เช่น *"การสร้างแหล่งรวมชุมชน (Placemaking)"* และ *"การใช้ที่ดินผสมผเส (Mixed Land Use)"* มโนทัศน์ทางสถาปัตยกรรม เช่น อาคารอนุรักษ์พลังงาน และอาคารสีเขียว และมโนทัศน์การออกแบบพื้นที่ใช้สอยในเมือง เช่น *"การใช้ถนนร่วมกัน (Shared Street)"* และ *"การลดความเร็วการจราจร (Traffic Calming)"* มโนทัศน์การวางผังเมืองเหล่านี้ส่วนใหญ่ เป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อวิกฤตพลังงานและสิ่งแวดล้อมอย่างตรงไปตรงมา ทั้งยังอยู่อิงกับความง่ายในทางปฏิบัติ ซึ่งหมายถึงว่า แนวทางข้อเสนอทางผังเมืองต่างๆ ยังคงสอดรับและสนับสนุนวิถีสังคมสมัยใหม่แบบที่เป็นอยู่ให้ดำเนินต่อไปเป็นส่วนใหญ่ นักวิพากษ์สังคมเป็นจำนวนมากไม่เชื่อว่า ทางออกที่นักผังเมืองเสนอจะแก้ไขหรือแม้แต่บรรเทาปัญหาได้ นักคิดร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นนักเคลื่อนไหวเช่น สาทิศ กุมาร (Satish Kumar)[29] และวันทนา ศิวะ หรือนักวิชาการสังคมศาสตร์อย่าง แอนโทนี กิดเดนส์ และนอม ชอมสกี้ (Noam Chomsky)[30] เห็นคล้ายๆ กันว่า ทางออกของมนุษย์ในวิกฤตครั้งนี้มิใช่แค่เพียงการปรับแต่งตรงโน้นนิดตรงนี้หน่อย หากยังคงรูปแบบการผลิตและการใช้ชีวิตแบบสมัยใหม่ไว้เช่นเดิม แต่ต้องเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถึงแก่น ตั้งแต่ระดับโครงสร้าง จนถึงระดับ

ปัจเจก สิ่งสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงมิใช่เรื่องผิวเผินอย่าง การใช้พลังงานหมุนเวียน การใช้อีโค่คาร์ การสร้างอาคารที่มีประสิทธิภาพในการใช้พลังงานสูง หรือการใช้หลอดประหยัดไฟ แต่ต้องเป็นการเปลี่ยนทัศนะต่อธรรมชาติ และการใช้ชีวิตอย่างสิ้นเชิง

แนวคิด *"เพอร์มาคัลเจอร์ (Permaculture)"* เป็นแนวคิดหนึ่งซึ่งมุ่งสร้างสรรค์สังคมรูปแบบใหม่ที่หลุดพ้นจากกรอบของระบบเศรษฐกิจสังคมกระแสหลัก แนวคิดนี้ ซึ่งนำเสนอโดย บิล มอลลิสัน (Bill Mollison 1928–) และเดวิด ฮอล์มเกรน (David Holmgren 1955–) ในทศวรรษ 1970 ได้รับการกล่าวขวัญถึงและนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางทั่วโลก เพอร์มาคัลเจอร์คือการออกแบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์แบบบูรณาการ โดยยึดถือรูปแบบที่จำลองมาจากความสัมพันธ์ในระบบนิเวศในธรรมชาติ หรือในอีกนัยหนึ่งก็คือ การวางผังการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืนนั่นเอง เพอร์มาคัลเจอร์มุ่งสร้างระบบการผลิตที่มั่นคง เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ พร้อมกับสร้างรูปแบบการอยู่อาศัยที่พึ่งพาตนเอง และหลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับระบบนิเวศ มอลลิสันชี้ว่า ระบบนี้จะช่วยลดการพึ่งพาระบบการผลิตและการกระจายผลผลิตแบบอุตสาหกรรม ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นสาเหตุพื้นฐานของการทำลายล้างระบบนิเวศ การออกแบบของเพอร์มาคัลเจอร์ ครอบคลุมปัจจัยทั้งหมดที่เกี่ยวโยงกันในระบบนิเวศ นับแต่ พืชพรรณ สัตว์ ดิน น้ำ แสงแดด ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และสิ่งก่อสร้าง ทั้งยังรวมถึงระบบสังคมที่เกี่ยวข้อง เช่นระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น แนวคิดนี้ถือว่า องค์ประกอบในระบบสัมพันธ์กันอย่างแนบชิด ผลผลิตหรือของเสียขององค์ประกอบหนึ่งจะเป็นวัตถุดิบให้กับอีกองค์ประกอบหนึ่งเสมอ ไม่มีกากเหลือทิ้งจากระบบ มอลลิสันอ้างว่า หลักการเพอร์มาคัลเจอร์สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับทุกพื้นที่ในทุกขนาดปริมณฑล ไม่ว่าจะเป็นไร่นา เมือง บ้านพักอาศัย หรือทั้งภูมิภาค

เมื่อย่างเข้าศตวรรษที่ 21 กระแสความเคลื่อนไหวที่เรียกว่า *"ขบวนการเมืองเปลี่ยนผ่าน (Transition Town Movement)"* ได้เริ่มต้นขึ้นที่เมืองเล็กๆ แห่งหนึ่งในไอร์แลนด์ และขยายไปยังเมืองต่างๆ ในอังกฤษ จากนั้นก็แพร่กระจายไปในส่วนอื่นๆ ของโลก ทั้งในยุโรป อเมริกา และเอเชีย ขบวนการเมืองเปลี่ยนผ่าน คือปฏิกิริยาในระดับชุมชนต่อภาวะวิกฤตด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจของโลก โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างสังคมในรูปแบบใหม่ซึ่งแตกต่างไปจากรูปแบบสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ในปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง สังคมชุมชนใหม่ของขบวนการเมืองเปลี่ยนผ่าน จะเป็นสังคมที่ไม่ต้องพึ่งพาพลังงานฟอสซิลอย่างน้ำมัน ถ่านหิน และก๊าซธรรมชาติ และเป็นอิสระจากระบบเศรษฐกิจกระแสหลักที่ควบคุมการผลิต การกระจายสินค้า และการบริโภคไว้อย่างเบ็ดเสร็จ *"การเปลี่ยนผ่าน (Transition)"* ในที่นี้จึงหมายถึง ขั้นตอนที่ชุมชนกำลังตระเตรียมตัว และเริ่มต้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมรูปแบบใหม่นั้น ร็อบ ฮอปกิ้นส์ (Rob Hopkins) ริเริ่มโครงการเมืองเปลี่ยนผ่านในปี ค.ศ. 2005 โดยอาศัยพื้นฐานจากหลักการของเพอร์มาคัลเจอร์ เขาเสนอแนวคิด

"ท้องถิ่นยืดหยุ่น (Local Resilience)" ซึ่งหมายถึง สภาพที่ท้องถิ่นหนึ่งๆ สามารถปรับตัวและยืนหยัดได้อย่างมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ท่ามกลางความไม่แน่นอนในอนาคตและวิกฤตการณ์ต่างๆ โดยเฉพาะวิกฤตน้ำมันขาดแคลนและภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง ฮอปกิ้นชี้ว่า สภาวะดังกล่าวจะบรรลุได้ก็ด้วยการพึ่งพาตนเองในระดับท้องถิ่นให้มากที่สุด

โครงการเปลี่ยนผ่านในแต่ละชุมชน เริ่มต้นด้วยการวางแผนร่วมกันระหว่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนทุกฝ่าย ทั้งชาวบ้าน สถาบันในชุมชน เช่น โรงเรียนและวัด ธุรกิจในชุมชน และองค์กรปกครองท้องถิ่น เพื่อกำหนดทิศทางที่แน่ชัดของชุมชนในอนาคตที่ต้องเผชิญกับภาวะขาดแคลนพลังงาน แผนการที่ได้จะเป็นแผนของชุมชนโดยสมบูรณ์ ชาวชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์กันเอง ออกแบบวางแผนเอง และนำไปปฏิบัติด้วยตนเอง เป้าหมายหลักๆ ของโครงการเปลี่ยนผ่านได้แก่ การสร้างสำนึกการยอมรับในวิถีสังคมแบบใหม่ ซึ่งถือเอาความยั่งยืนของการใช้ชีวิตและความเป็นอยู่ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศเป็นที่ตั้ง การลดการใช้พลังงาน และการลดการบริโภคในระบบซึ่งต้องพึ่งพาพลังงานฟอสซิลทั้งกระบวน แม้หลักการและเป้าหมายจะเหมือนกัน แต่ชุมชนแต่ละแห่งอาจดำเนินการภาคปฏิบัติที่แตกต่างไปตามความเหมาะสมของแต่ละพื้นที่ ชุมชนเปลี่ยนผ่านส่วนใหญ่จะเริ่มต้นด้วยการดำเนินการในเรื่องเล็กๆ เช่น การทำสวนครัวชุมชนเพื่อผลิตอาหารกินเอง การปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมให้เป็นมิตรกับธรรมชาติ การแลกเปลี่ยนของเหลือใช้จากการทำธุรกิจโดยจับคู่ให้ของเหลือใช้จากธุรกิจหนึ่งสามารถนำไปใช้เป็นวัตถุดิบของอีกธุรกิจหนึ่งได้ หรือแม้แต่การซ่อมแซมของเก่าของเสียให้ใช้การได้แทนที่จะทิ้งไป บางชุมชนที่เข้มแข็งอาจดำเนินการในสิ่งที่ก้าวหน้าขึ้น เช่น การออกเงินตราของท้องถิ่นหรือการตั้งตลาดหุ้นชุมชน เป็นต้น

ในมุมมองของผู้ร่วมขบวนการเมืองเปลี่ยนผ่าน ชีวิตที่ไม่ต้องพึ่งพาพลังงานฟอสซิลเป็นชีวิตที่รื่นรมย์ และมีคุณภาพสูงกว่าชีวิตในปัจจุบัน ทัศนะใหม่นำมาซึ่งสำนึกที่ว่า ช่วงเวลาหลังจากยุคน้ำมันคือ โอกาสมิใช่ภัยคุกคาม คนธรรมดาๆ และชุมชนท้องถิ่นจะสามารถออกแบบอนาคตของตนเองให้เจริญงอกงาม ยืดหยุ่นปรับตัวเร็ว และอุดมสมบูรณ์ได้ สังคมชุมชนใหม่จะเป็นสถานที่ที่ดีสำหรับการอยู่อาศัย มากกว่าสังคมปัจจุบันที่ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมการบริโภคอันแปลกแยก ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนความโลภ การแก่งแย่ง สงคราม และมายาคติของการเติบโตไม่มีที่สิ้นสุด แง่มุมปรัชญาที่สำคัญของขบวนการเปลี่ยนผ่านคือ ปฏิบัติการเปลี่ยนผ่านภายนอกทั้งหลาย ต้องเริ่มจากการเปลี่ยนผ่านภายในจิตใจของมนุษย์ หากจะบรรลุการเปลี่ยนผ่านที่สมบูรณ์ มนุษย์ต้องสถาปนาความสัมพันธ์ใหม่กับตัวเอง กับผู้คนรอบข้าง และโลกธรรมชาติ นั่นหมายถึงการเปลี่ยนผ่านในทางจิตวิญญาณอย่างลึกซึ้ง

สรุป

ตลอดประวัติศาสตร์มนุษยชาติอันยาวนาน มนุษย์ไม่เคยละความใฝ่ฝันถึงสังคมอันสมบูรณ์แบบ ที่ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีภัยอันตราย มีแต่ความอิสระ ความเสมอภาค และความสุขนิรันดร แต่ในทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา โลกแห่งความเป็นจริงมิเคยเป็นอย่างที่มนุษย์คาดหวัง สิ่งที่ประจักษ์ชัดในสายตานักคิดทั้งหลายก็คือ ความเดือดร้อน ความขัดแย้ง ความสูญเสีย การเอารัดเอาเปรียบ และความดำมืดอื่นๆ ในสังคมซึ่งประสบโดยคนส่วนใหญ่ นักคิดเป็นจำนวนมากพยายามมองหาสาเหตุที่ทำให้สังคมบกพร่อง จนก่อให้เกิดความทุกข์ยากอย่างที่เป็น เพื่อจะได้ค้นพบทางออกที่สามารถแก้ไขปัญหาสังคมทั้งปวงได้ นักคิดในโลกโบราณ ชี้ไปที่ความตกต่ำในจิตใจที่นำพาให้มนุษย์ออกนอกลู่นอกทางคำสอนของศาสนา จนสุดท้ายสังคมต้องถลำดิ่งสู่ความตกต่ำ ดังนั้นทางออกที่พวกเขานำเสนอจึงหนีไม่พ้นอุดมคติสังคมที่มนุษย์ทุกคนอยู่ในศีลในธรรม นักคิดสมัยใหม่ กล่าวโทษระบบและโครงสร้างทางสังคมที่ไม่สมบูรณ์ว่าเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรม ความไม่เท่าเทียม และการกดขี่เอารัดเอาเปรียบระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ดังนั้น ทางแก้ที่เป็นอุดมคติก็คือการจัดระเบียบสังคมใหม่ทั้งหมด

นักคิดหลังสมัยใหม่เฝ้ามองความเคลื่อนไหลของความคิดที่แปรเปลี่ยนตลอดมา และสรุปว่า ทั้งทัศนะต่อสังคมของนักคิดสมัยต่างๆ และมโนทัศน์สังคมอุดมคติที่พวกเขาเสนอ ล้วนเป็นมายาคติที่เกิดจากการผลิตสร้างของสังคมในยุคสมัยหนึ่งๆ ทั้งสิ้น ความดีงามและความชั่วร้ายของสังคมเป็นสิ่งสร้าง ซึ่งนักคิดต่างหยิบฉวยมาจากวาทกรรมที่ไหลเวียนอยู่ภายใต้กรอบโครงความคิดระดับกว้างที่ครอบงำสังคมอยู่ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ความดีความชั่วดังกล่าวเป็นเพียงภาพตัวแทนหน้าฉากของความสัมพันธ์ทางอำนาจหลังฉากที่ซ่อนเร้น แต่มีพลังควบคุมให้สังคมดำเนินไปในทิศทางเดิมเพื่อรักษาสถานะทางอำนาจของกลุ่มผู้นำไว้ ตามทัศนะแบบโครงสร้างนิยม (Structuralism) ความจริงทางสังคมมิได้มีแก่นสารสาระที่แท้ ในปรากฏการณ์ทางสังคมใดๆ แต่ละหน่วยที่เข้ามาเป็นองค์ประกอบจะถูกกำหนดมูลค่าและหน้าที่ใช้งานโดยความสัมพันธ์ที่มันมีต่อองค์ประกอบตัวอื่นๆ ในโครงสร้างเดียวกัน มิใช่โดยอัตลักษณ์หรือแก่นสารที่มันอาจจะพึงมีในตัวมันเองนอกโครงสร้างนั้นๆ หากพิจารณาบนฐานคิดนี้ ทั้งภาพสังคมที่เป็นอยู่ และภาพสังคมที่พึงประสงค์ ต่างก็เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดค่าและการใช้งานในระบบความสัมพันธ์ภายใต้โครงสร้างเชิงอำนาจของสังคมแต่ละยุคสมัยนั่นเอง ทัศนะต่อความจริงแบบหลังสมัยใหม่ดังกล่าว บ่งนัยยะว่า สังคมที่พึงประสงค์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจในระดับที่เคลือบแคลงซ้อนเร้นให้ถูกต้องเหมาะสม

นักคิดแนวพุทธ และนักวิทยาศาสตร์ใหม่ มิได้เห็นแค่ความจริงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดจากการสร้างขึ้นของมนุษย์เท่านั้น แต่เชื่อมั่นว่ามีความจริงแท้ในธรรมชาติ ซึ่งก็คือระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ซึ่งครอบคลุมโยงใย ทั้งองค์ประกอบในโลกของสสารวัตถุ

และองค์ประกอบในโลกของจิตใจ นักคิดที่เห็นในแนวทางนี้ระบุว่า ความทุกข์ของสังคมล้วนเกิดขึ้นจากอวิชชา หรือการที่มนุษย์ไม่เข้าใจความจริงของธรรมชาติ และทำตัวขัดแย้งกับธรรมชาติจนถึงกระทั่งหาญทำลายธรรมชาติ วิกฤตทั้งหลายของโลกที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ล้วนมีที่มาจากอวิชชาทั้งสิ้น ดังนั้น อุดมคติทางแก้ทุกข์ของนักคิดกลุ่มนี้ก็คือ การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและสังคมให้สอดคล้องกับธรรมชาติให้มากที่สุด

นักผังเมืองในทุกยุคทุกสมัย มิได้หลุดพ้นจากกรอบโครงความคิดทางสังคม และผลผลิตของมันซึ่งเป็นวาทกรรมที่ไหลเวียนอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งในเวลาใดเวลาหนึ่งเลย ดังนั้นจึงมองได้ว่า ปฏิบัติการวางผังเป็นกิจกรรมที่มีขึ้นเพื่อสนับสนุนระเบียบสังคมเดิมให้ดำรงอยู่ต่อไป ขณะเดียวกัน นักผังเมืองก็ได้รับอิทธิพลจากมโนทัศน์สังคมอุดมคติตลอดมา ดังนั้น จึงอาจมองได้ในอีกทางว่า ปฏิบัติการวางผังมุ่งแสวงหาทางหลุดพ้นจากกรอบโครงความคิดทางสังคมที่เป็นอยู่ จากการอภิปรายข้างต้น ความขัดแย้งดังกล่าวย่อมอธิบายได้ด้วยแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ที่ชี้ว่า สุดท้ายแล้ว แนวคิดผังเมืองก็มิอาจหลุดพ้นจากกรอบโครงความคิดทางสังคมไปได้ ความขัดแย้งที่ปรากฏในเบื้องหน้านั้น มิได้มีจริงในเบื้องลึก เนื่องจากคู่ตรงข้ามต่างตกอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซ่อนเร้นและทรงพลังเหมือนๆ กัน

วิกฤตของโลกนับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ปลุกให้เกิดการตื่นรู้ในหลายพื้นที่ของสังคม กระแสเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคนแรงกล้าขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่ปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลงกำลังเดินหน้าในหลายมุมของโลก ปรากฏการณ์ดังกล่าว อาจเทียบเคียงกับสิ่งที่ฟริตจอฟ คาปรา เรียกว่า *การเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ทางสังคม (Shifting Paradigm)*[31] อย่างไรก็ตาม นักผังเมืองกระแสหลักกลับมิได้ผันตัวตามกระแส แต่ยังคงติดยึดกับกรอบคิดเดิมๆ เป้าหมายเดิมๆ และกิจกรรมเดิมๆ ซึ่งพัฒนาขึ้นเมื่อเกือบ 100 ปีก่อนเพื่อรองรับระบบสังคมอุตสาหกรรมที่มีรากสืบย้อนไปถึงศตวรรษที่ 19 หากพิจารณาโดยผิวเผินอาจมองได้ว่า แนวคิดทางผังเมืองกระแสหลักกำลังปรับตัวตอบสนองต่อวิกฤตทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของโลก แนวคิดใหม่ๆ ที่คำนึงถึงการประหยัดพลังงานและรักษาสิ่งแวดล้อมปรากฏขึ้นในวงการผังเมืองระยะหลังเป็นจำนวนมาก แต่หากพิจารณาให้ลึกลงไป จะพบว่าแนวคิดเหล่านี้มิได้หนีพ้นไปจากโครงสร้างความคิดแบบสมัยใหม่นิยมเลย ในการสร้างแนวคิดเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นักผังเมืองกระแสหลักยืนอยู่บนฐานความคิดอนุรักษ์ธรรมชาติแบบที่เรียกว่า *สิ่งแวดล้อมนิยมตื้นเขิน (Shallow Environmentalism)* ซึ่งติดตันอยู่กับทัศนะแบบมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ภายใต้มุมมองแบบนี้ *มนุษย์* แยกขาดจาก *สิ่งแวดล้อม* และสิ่งแวดล้อมจะมีคุณค่าต่อเมื่อนำมาสนองประโยชน์มนุษย์เท่านั้น ดังนั้น เหตุผลของการอนุรักษ์ก็คือเพื่อประโยชน์ใช้สอยอย่างยั่งยืนของมนุษย์ และหากต้องตัดสินใจเลือกระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา นักคิดแนวนี้ย่อมตัดสินโดยอาศัยความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์ อาร์นี เนสส์ (Arne Nass 1912–2009) นักปรัชญาผู้เสนอแนวคิดนิเวศวิทยาเชิงลึก ระบุว่า

แนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยมตื้นเขิน นำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างไม่ตรงจุดและไร้ประสิทธิภาพ เนื่องจาก ไม่ตระหนักถึงรากฐานที่แท้จริงของปัญหาอันฝังลึกในปรัชญาและโครงสร้างสังคมอุตสาหกรรม นักคิดสมัยใหม่วนเวียนอยู่กับคำถามที่ว่า รูปแบบสังคมเช่นไรจะทำให้มนุษย์สุขสบาย แต่เขาคิดว่า คำถามที่สำคัญกว่านั้นคือ รูปแบบสังคมเช่นไรที่จะเอื้อต่อการพิทักษ์รักษาระบบนิเวศ คำถามดังกล่าว ครอบคลุมทั้งมิติของระบบคุณค่า การเมือง รวมถึงจริยธรรม ส่วนในการสร้างแนวคิดทางกายภาพนั้น นักผังเมืองกระแสหลักก็ยืนอย่างมั่นคงบนฐานคติของลัทธิสมัยใหม่นิยม ประโยชน์ใช้สอยและประสิทธิภาพ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม รูปแบบการบริโภคและวิถีชีวิตสมัยใหม่ รวมถึงเทคโนโลยีชั้นสูงยังคงเป็นข้อพิจารณาสำคัญในการออกแบบวางผังชุมชนเมือง

ยูโทเปียสะท้อนอะไรหลายๆ อย่างในสังคมและตัวมนุษย์ ทั้งความพลาดหวังและความคาดหวัง ความหลงผิดและความตระหนักรู้ ความศรัทธาในสิ่งเหนือโลกและความเชื่อถือในตนเอง ความยโสอวดดีและความอ่อนน้อมถ่อมตัว ความก้าวร้าวและความอ่อนโยน ความขัดแย้งและความโอนผ่อนตาม บทเรียนที่ได้จากสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ย่อมเป็นฐานความรู้ที่ดี โดยเฉพาะสำหรับนักวางผัง ในการปรับแต่งหรือเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นปกติของโลกอันมีมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในอนาคต

เชิงอรรถ

[1] จากข้อความในไตรภูมิ อุตตรกุรุทวีป เป็นทวีปหนึ่งในสี่ทวีปที่ตั้งล้อมรอบเขาพระสุเมรุ แกนกลางจักรวาล ชมพูทวีปเป็นอีกทวีปหนึ่งในสี่ทวีปนี้ เป็นดินแดนที่มนุษย์ทั่วไปอาศัยอยู่

[2] อุตมรัฐ (The Republic) เป็นนครรัฐในอุดมคติของเพลโต้ (Plato 428-348 BC) ซึ่งเขียนบรรยายไว้ในหนังสือชื่อเดียวกันนี้ ที่เผยแพร่เมื่อราว 380 ปีก่อนคริสตกาล

[3] นครแห่งพระเจ้า (The City of God) คือสังคมที่พึงประสงค์ในทัศนะของนักบุญออกัสตินแห่งฮิปโป (Augustine of Hippo 354-430) ซึ่งเขียนบรรยายไว้ในหนังสือชื่อเดียวกันนี้ ที่เผยแพร่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 5

[4] ยูโทเปีย (Utopia) คือดินแดนในจินตนาการของโทมัส มอร์ (Thomas More 1478-1535) ขุนนางชั้นสูงชาวอังกฤษ มอร์บรรยายภาพสังคมยูโทเปีย ไว้ในนวนิยายของเขาที่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1516 ซึ่งมีชื่อเต็มเป็นภาษาละตินว่า De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia แปลเป็นภาษาอังกฤษตามตัวอักษรได้ว่า Of a republic's best state and of the new island Utopia

[5] อสูร (Ahura) คือเทพเจ้าสูงสุดของชาว อัสซีเรีย คำว่าอสูร แปลว่ากษัตริย์หรือเทพเจ้า ส่วนคำว่ามาสดา (Mazda) หมายถึงปัญญา ความฉลาด

[6] ตามความเชื่อของศาสนาโซโรแอสเตอร์ อสูรเป็นฝ่ายดีและเทวดาฝ่ายไม่ดี ซึ่งตรงข้ามกับความเชื่อของอินเดีย ที่เทวดาเป็นฝ่ายดี และอสูรเป็นฝ่ายไม่ดี ทั้งนี้เป็นเพราะศาสดาซาราทัสตรา ต้องต่อสู้กับความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าอินโด-ยูโรเปียนที่ศรัทธาในลัทธิเทวดานิยม

[7] ศาสนากลุ่มอับราฮาม หมายถึงศาสนาที่มอบศรัทธาให้กับพระเจ้าองค์เดียว และสามารถสืบต้นกำเนิดได้ว่ามาจากอับราฮาม

[8] โรลองด์ บาร์ตส์ เป็นนักคิดคนแรกๆ ที่เสนอแนวคิดที่ว่าด้วย มายาคติ (myth)

[9] แนวคิดกรอบความรู้ หรือกองจดหมายเหตุของฟูโกต์ อาจเทียบเคียงได้กับ แนวคิด กระบวนทัศน์ (Paradigm) ของโทมัส คูห์น (Thomas Kuhn 1922-1996) ในงานช่วงหลัง ฟูโกต์เลี่ยงที่จะใช้คำว่า กรอบความรู้ และไม่ค่อยเน้นการหาโครงสร้างเชิงลึกเท่าใดนัก

[10] ได้แก่ นีลส์ บอห์ร (Niels Bohr 1885-1962) จากเดนมาร์ก, หลุยส์ เดอ บรอคลี่ (Louis de Broglie 1892-1987) จากฝรั่งเศส, เออร์วิน ชโรดิงเจอร์ (Erwin Schrodinger 1887-1961) และวูฟกัง พอลี (Wolfgang Pauli 1900-1958) จากออสเตรีย, เวอเนอร์ ไฮเซนเบิร์ก (Werner Heisenberg 1901-1976) จากเยอรมนี และพอล ดีเรก (Paul Dirac 1902-1984) จากอังกฤษ

[11] ฟริตจอฟ คาปรา นักฟิสิกส์ ผู้เขียนหนังสือที่ทรงอิทธิพลทางความคิดหลายเล่ม เช่น The Tao of Physics, The Turning Point และ The Web of Life

[12] เน้นโดยผู้เขียนเอง

[13] อ้างจาก นพนันท์ อนุรัตน์ 2548 หน้า 103

[14] นักภาษาศาสตร์ ผู้ให้กำเนิดสาขาวิชาสัญวิทยา (Semiology) หนังสือที่ทำให้เขามีชื่อเสียง คือ Course in General Linguistics ซึ่งตีพิมพ์หลังจากที่เขาเสียชีวิตแล้ว

[15] ผู้อ่านอาจลองสังเกตความคิดตนเอง จะพบว่าไม่มีความคิดใดๆ ที่ไม่ผ่านคำบางคำหรือประโยคบางประโยค

[16] ผู้นำทางความคิดของนิเวศวิทยาเชิงลึก คืออาร์นี เนสส์ (Arne Næss 1912-2009) นักปรัชญาชาวนอรเวย์

[17] อ้างจาก นพนันท์ อนุรัตน์ 2548, หน้า 104

[18] Giddens, A. 2009

[19] Jackson, T. 2006

[20] วันทนา ศิวะ 2553

[21] Denis, K. and Urry, J. 2009

[22] ในที่นี้หมายถึงดินแดนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งปัจจุบันประกอบด้วย ประเทศพม่า ไทย ลาว เขมร เวียดนาม และมาเลเซีย

[23] สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, ลักษณะชุมชนและผังเมือง, ใน คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ 2525, หน้า 267

[24] เรื่องเดียวกัน, หน้า 287

[25] เช่น ฉางอัน และ ปักกิ่ง

[26] เช่น ชัยปุระ (Jaipur)

[27] เช่น ติโอติฮัวคาน (Teotihuacan) เมืองโบราณแห่งนี้ดำรงอยู่ในช่วงเวลาระหว่าง 200 ปีก่อนคริสตกาล ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 8 ปัจจุบันที่ตั้งเมืองอยู่ใกล้กรุงเม็กซิโกซิตี้ ประเทศเม็กซิโก

[28] Jacobs, J. 1961

[29] สาทิศ กุมาร เป็นนักเคลื่อนไหวนิเวศนิยมที่มีชื่อเสียงระดับโลก ในปี ค.ศ. 1962 เขาและเพื่อนอีกคนได้รณรงค์เพื่อสันติภาพ โดยการเดินเท้าจากกรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย ไปยังกรุงวอชิงตัน ดีซี ประเทศสหรัฐอเมริกา

[30] นอม ชอมสกี้ เป็นนักภาษาศาสตร์ นักปรัชญา และนักเคลื่อนไหวทางการเมืองชาวอเมริกัน เขามีชื่อเสียงในฐานะ หนึ่งในบิดาของวงการภาษาศาสตร์สมัยใหม่ และเป็นนักคิดคนสำคัญของวงการปรัชญาวิเคราะห์

[31] กระบวนทัศน์ (Paradigm) เป็นแนวคิดของ ทอมัส คูห์น (Thomas Kuhn 1922-1996) ที่เสนอไว้ในหนังสือ The Structure of Scientific Revolutions ของเขา เพื่ออธิบายความเป็นมาของความคิดทางวิทยาศาสตร์ ตามนิยามของคูห์น กระบวนทัศน์ในเชิงวิทยาศาสตร์ หมายถึง กรอบแนวคิด (conceptual framework) หรือโลกทัศน์ (worldview) ที่ชุมชนวิทยาศาสตร์ (scientific community) ยึดถือร่วมกันในช่วงเวลาหนึ่งๆ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดทิศทาง กรอบทฤษฎี ตลอดจนระเบียบวิธีของวิทยาศาสตร์ในช่วงนั้นๆ

หนังสืออ้างอิง

คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ และคณะ. **ลักษณะไทย** เล่ม 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์. 2525.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2549.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. **มนุษย์คือสิ่งเล็กๆ ที่งดงาม: ความคิดทางจริยศาสตร์ของชูเมกเกอร์.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิเด็ก. 2544.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ.** กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2519.

บุญศักดิ์ แสงระวี. **วิวัฒนาการของสังคม.** กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ. 2548.

นพนันท์ อนุรัตน์. **พรรคกรีน: จากปรัชญาสู่ปฏิบัติการ.** กรุงเทพฯ: วิสดอมมีเดีย. 2548.

ประชา หุตานุวัตร. **การเมืองสีเขียว.** กรุงเทพฯ: เสมสิขาลัย 2544.

ธีรยุทธ บุญมี. **มิเชล ฟูโกต์.** กรุงเทพฯ: วิภาษา. 2551.

ธีรยุทธ บุญมี. **การปฏิวัติสัญศาสตร์ของโซซูร์: เส้นทางสู่โพสต์โมเดอร์นิสม์.** กรุงเทพฯ: วิภาษา 2551.

วันทนา ศิวะ. **ประชาธิปไตยผืนดิน: ความยุติธรรม ความยั่งยืน และสันติภาพ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา. 2553.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม: การทะลุกรอบและกับดักของความคิดแบบคู่ตรงข้าม.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์. 2553.

Giddens, A. **Politics of Climate Change.** London: Polity. 2009.

Jackson, T. **Prosperity without Growth.** London: Polity. 2006.

Jacobs, J. **The Death and Life of Great American City.** Middlesex: Penguin Books. 1961.

Kostof, S. **The City Shaped: Urban Patterns and Meanings through History.** London: Bulfinch Press. 2007.

More, T. **Utopia: Thomas More.** Create Space. 2010.

Schumacher, E.F. **Small is Beautiful.** London: Vintage. 1973.

Utopia

Nattawut Preyawanit, PhD.
Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

In the present-day popular understanding, utopia means an ideal society with which everything in it is in contradiction with those in our contemporary society. The meaning of the term implies negative bias towards impracticality, romanticism and even impossibility. The bias becomes a popular social instrument widely used to criticise, marginalise or impede new ideas which at times come forth to challenge the dominant view. However, history reveals that utopian concepts have been neither static nor shallow as perceived by current general public. Neither are they necessary impracticable. Past experiences show that, indeed, ideas in utopia have greatly influenced the social organisation of human throughout the history. The paper examines utopian concepts which have appeared since thousands of years ago. It outlines the diverse notions of utopia, their emergences, their changes and their significances to the society in particular times. A keen attention is given to the relationship between utopian ideas and urban planning practices. The paper suggests that an insight into utopian concepts would be a key to which planning could settle down its long quest for the optimum of human settlements.

FINAL_NAJUA.indd 316 4/1/2555 12:25:27